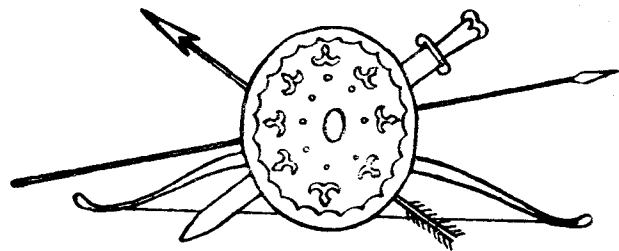

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ИСТОРИИ, ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

АЛТАЙСКИЕ БОГАТЫРИ

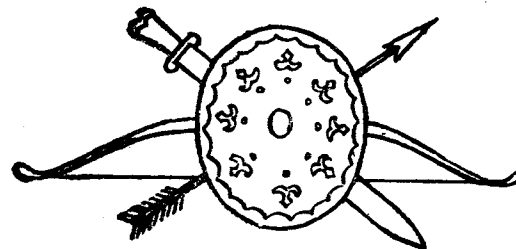

ТОМ
VII

ГОРНО-АЛТАЙСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ АЛТАЙСКОГО КНИЖНОГО
ИЗДАТЕЛЬСТВА . 1972

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ ИСТОРИЯ, ТИЛ, ЛИТЕРАТУРА ААҒЫНЧА
НАУЧНЫ ШИНЖУ ОҢКҮРЕР ИНСТИТУДЫ

АЛТАЙ БААТЫРЛАР

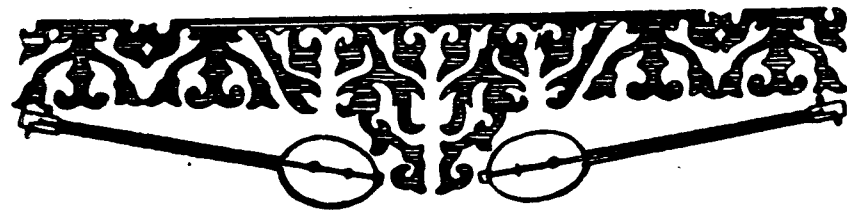
VII
ТОМ

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАҒЫ БОЛУГИ . 1972

*Тургускан кижги филологический наукалардын
кандидаты С. С. Суразаков*

Редакционный коллегия:

*С. С. Суразаков, С. С. Каташ, В. О. Адаров, Т. С. Тюхтенов
Лурукчы И. Н. Ортоңулов*

ИРБИС-БУУДАЙ

Алтан алты талалу,
Алтын күлер тайгалу,
Јүс коол алтын көлдү,
Ирбис-Чоокыр атка минген
Ирбис-Буудай деп ийиндү
Катанур деп кижги јатты.
Алган эжи онын болзо
Ак-Бойунун балазы
Тара-Кадын келин болды.
Бир күн Катанур
Аттын чүмин чүмдеди,
Атанып барарга јазанды.
Темир өдүк бутка тартты,
Көб-куйак кийим кийди,
Ал карагай саадак алды,
Алмас кылышту кур курчанды.
Кара-Кер адына минди,
Ары болуп жүрүп калды.
Айдын, күннин түштүгин көстөп,
Андап жүрбей эmdi кайтты.
Суунун анын сууда кырды,
Туунун анын тууда кырды,
Түндү, түштү андап жүрди.
Канча күннин бажында
Эки түнгей темир тишке
Этти, жууны тиштеп јиди.
Аштаган бойы тойды,
Арыган бойы семирди.
Албаанын каразын өлтүрди,
Аннын борозын өлтүрди.
Јаңыс ийним јизин деп,
Ан, эликтин семзин апарат.
Алган эжин кийзин деп,
Албаанын каразын апарат.

Мынайып андап жүргенче,
Ирбис-Буудай ийнизи
Јүс уулды баштап алып,
Јүс келинди көкидип алып,
Катанурдын айылына экелди,
Ойноп, ырғап јада берди...
Кара-Кер ат болгожын
Тогус тайганын ары жанынан,
Тослайдын ол жанынан
Арслан кара тайгадаң калып,
Алтын тайганын кырына түшти.
Катанур угуп турар болзо,
Айылдан чыккан каткы
Эжик алдында тууга жаңылат.
Алтын көлдин суузына торгулат.
Катанур мыны кайкап укты,
Эжик алдына јортып келди,
Алтын чакы жанына јетти,
Айылдан кижичыкпады.
Бойлорынын табыжына
Учаан кердин тибиртин,
Катанурдын кыйгызын
Укпай калган улус эмтир.
Адынан Катанур түже конды.
Кийининдеги бөктөргөни
Чече согуп, антара салды.
Алтындагы бөктөргөни
Јайа тартып, туура чачты:
«Ай канатту куш
Устүги ороонго тажызын,
Атту, јойулу улус
Айылына апарып ажанзын» — деди,
Айылынын эжигин јага тепти.
Јүс түңей алтын кезер
Оң жанынан блаап чыкты,
Јүс түңей алтын келин
Сол жанынан блаап чыкты.
Катанур үйге кирип келди.
Орынынын оң жанында
Тара-Кадын үйи турды.
От бажында болгожын
Ирбис-Буудай ийни турды.
Тара-Кадыннын эки тулугынан
Катанур барып ала койды.
Силкип, мылкып сабай берди.
«Аткан анымды ашка бодободын,
Алкы бойымды кижиге бодободын!» —
Уч күнге үзүк јоктон
Үй кижизин сабап турды.

Ирбис-Буудай ийнизи
От бажында тура калды.
Беш күннин бажында
Тара-Кадын кыйгырды:
«Ирбис-Буудай, мени айры».
Ийни болзо Катанурдын
Эки колдоң ала койды,
Экилези күреже берди.
Үйелү айылды үзе тепти,
Алтын јобжө антара тепти.
Айылдан чыгып тудушты,
Ак јаланда тартышты.
Он беш күннин бажында
Ийнизи аказын көдүр чыкты.
Бир темденип тизеге салды,
Эки темденип курга јетирди,
Аказын јерге алчайта салды.
Катанурдын ай кеберлү көзи
Аңдана бербей кайтты.
Арал болгон сагалы
Атырайа бербей кайтты.
Тогус күннин туркунына
Јердең турбай јада берди.
Өзөгинде тын калт,
Өкпөзинде кан калт.
Ирбис-Буудай айылына кирет,
Күлер ээрин чыгар келт,
Күбег јалан токум экелет.
Көб-куйак кийген турат,
Чой сопокты кептей тартап,
Уч булунду темир бөркин,
Кабак бойго јемире кийет.
Ал карагай саадак алат,
Алмас болот кур курчанат.
Ирбис-Чоокыр адына
Күбег јалан токум салат,
Күлер арташ ээр салат.
Алтан кулаш болот үлдү
Оң колына алган турды,
Јетен кулаш кара јыданы
Сол колына тайап ийди.
Үзенгиге будын тепти,
Уч экпилип атка минди.
Ирбис-Чоокырдын куйругын
Торсугына јетире кезип ийет.
«Каан кижичык бөбөзим — дейт, —
Ирбис-Чоокыр куйругу
Јерге јетсе, келерим — дейт, —
Оноң бейин келбесим — дейт. —

Ирбис-Чоокыр куйругы
Одус жылга өзө берзе,
Одус бирде жанарым — дейт. —
Онон бейин келбезим — дейт,
Алтайыма баспазым» — дейт.
Чала казыр айдып ийет,
Чалый-телий желдире берет.
Айдын, күннинг түштүгине
Ары болуп ырап калды.
Бежен тайганы ажа конуп,
Алтын тууга чыгып барды.
Ирбис-Чоокыр жалын жайат,
Ирбис-Буудай энмек сыймайт.
Онон ары Ирбис-Буудай
Айдын, күннинг чыгышына,
Алтай жегес талазына
Ууланып жүре бербей кайтты.
Алтын көбөн чөл өдүптир,
Аржан-кутук суу агыптыр.
Ирбис-Чоокыр атту
Ирбис-Буудай баатыр
Айдын, күннинг чыгышына ууланды.
Алын жолын күзел болды,
Кийин жолын унут болды.
Айдын, күннинг бажында,
Бир алтайдын талазында,
Бир өзөктин учында,
Кыртыжы жок кара тайга колтугында,
Тенериге жеткен темир терек бажында
Ат бажынды алтын күүк
Түнге, түшке эреп, жайнап,
Эдип мында отурар болды.
Ол алтайда өлгөн кижин
Тирилеле, базып жүрет.
Очкөн кубар болгожын,
Камылала, күйүп жадат,
Как агаштан бүр өзүп чыгат,
Как сөөктөн чел бүт жадат,
Как жерден өлгөн өс келет.
«Алтай жегестин талазында
Алтын күүк бар дешкен,
Онызы чын эрмек эмтир — деп,
Ирбис-Буудай каан сананат, —
Кайран малым, кайран жоным,
Канатту-боро атту
Тара-Кадын кару жегем,
Аамай топшу Катангур агам,
Слерге, калак, не ачындым,
Слерди таштап не ырадым?»

Ак малымды болгожын
Куш тиштенип кудайга чыгар.
Курт тиштенип жерге кирер».
Түндү, түштү үч конокко
Ирбис-Буудай уйуктады.
Үч конгон кийининде
Түженеле, ойгон келзе,
Алтын күүк дегени
Канатту-Боро атту
Тара-Кадын женеги эмтир.
Ирбис-Чоокыр аттын
Чылбырына каап тутты.
«Ирбис-Буудай каан, — деди, —
Калак, ойто жаналык» — деди.
Эреп, жайнап тура берди.
Эки конокко кыймык этпеди.
«Ойто кайра жанайын дезем,
Ирбис-Чоокыр куйругун
Торсыкка жетире кес салгам,
Каан жүзин көрбөзүм деп,
Алтайыма жанбазым деп,
Акту сөзүм айт салгам.
Каан бурхан кижин болзо,
Айткан сөзүн бузар жан жок» — деп,
Ирбис-Буудай каан кижин
Бу эрмегин божодоло,
Канатту-Боро аттын
Жалына тутты,
Тара-Кадын жегезинин
Жаказына тутты.
Тенеринин түбине алып чыгала,
Алаканына салала, үрүп ийерде,
Ак булуттын алдыбыла,
Көк булуттын үстибиле,
Алтын сары кучыйак болуп,
Учуп жүре бербей кайтты,
Катангурдын өргөбозинин эжигине
Келип түшпей канайтты.
Жегезин көргөн Ирбис-Буудай
Онбос чырайы онуп турды,
Кубулбас чырайы кубулып турды,
Адына минип, жүрүп калды.
Одус тайганын ары жанына,
Одус талайдын ол жанына
Жедип эмди баргажын,
Ол алтайдын ичинде
Очкөн от камылып күй жат,
Өлгөн кижин өңдөйүп бас жат.
Кыртыжы жок кара тайганын

Айан болгон колтугында
Темир теректин бажында
Алтын күүк эреп, жайнап,
Ынгкылдада эдип отурды,
Тара-Кадын жеңем деп билбеди.
«Кайран малым, кайран жоным,
Канатту-Боро атту
Тара-Кадын жеңем, — дейт, —
Ак малымды куш тиштенип,
Кудайга чыгатын туру,
Курт тиштенип, жерге киретен туру» — деп,
Ирбис-Буудай баатыр
Эреп, жайнап ыйлай берди,
Жети конокко отурып калды.
Жети конгон кийининде
Ирбис-Буудай көрүп турза,
Ат бажынды күүк болзо
Канатту-Боро атту
Тара-Кадын жеңези эмтир.
Эмди сананып көрөр болзо,
Эки көзүн тармадаган,
Эрлү бойун жүүлткен
Кутус кулугур бу болуптыр.
Оны көргөн бойынча,
Оңбос чырайы оңо берди,
Кубулбас чырайы
Кубула берди.
База ла келгенин билип ийди.
Ойто жанайын дегежин,
Ирбис-Чоокыр куйругун
Торсугына түңей кезип салган.
Түндү, түштү үч конокко
Женелү-уулду жергелей турды.
Үч конгон кийининде,
Ирбис-Буудай баатыр
«Тегери түбиле уч» — деп,
Араайынан шыпшайла,
Жеңезин тармадайла, үрүп ийди.
Катанур кааннын эжигине
Жеңези барып түшпөй кайтты.
Мынан ла ары жеңези
Истееринен чөкөп калды.
«Барганын ла ол туру» — деп,
Жеңези айдып турды.
Барган изи бар болды,
Келген изи жок болды.
Ирбис-Буудай каан болзо
Алтан кааннын тергезин

Айланып жүрө бербей кайтты.
Айдын, күннин чыгыжы жаар
Атанып ол ырап калды.
Тап ла эдип жорткожын,
Кажады жок кара көл жаказында
Алтын көө тонду
Эки жакшы кезер турат.
Ирбис-Буудай каан кижин
Ала-була танкыны
Айга тудуп камысты,
Күнге тудуп күйдүрди.
Ат бажына канза асты,
Эки баатырга эжелди,
«Не улус эдеер?» — деди.
«Кара көл ада болгон,
Кара тайга эне болгон
Жерден бүткен улус эдис.
Бүткенис жети ай болды.
Ирбис-Чоокыр аттын
Жолун сакып,
Жети ай отурыбыс.
Ирбис-Буудай кааннын
Жолун сакып,
Жети ай болдыбыс» — дешти.
«Айланайын, эбирейин, көөркийлер.
Канча кааннын жерине жүрөп
Меге кару нөкөр керек.
Кожо баралы, уулдар» — деп,
Ирбис-Буудай сурап турды.
Анан ары жертележип,
Үч нөкөр жүрүп ийди.
Үч аттын тибирти
Алтай сынын тоңылтты.
Үч баатырдын кожонгун
Жердин сынын тоңылтты.
Тап ла эдип жүрүп браатса,
Көс жедердин алдында
Көө кара тайга турат,
Көл теңис талай жадат.
Ол талайдын жаказында
Эки түңей кара-кер атту
Эки жамы баатыр турат.
Сурап угуп келер болзо,
Бирүзи кайран Капчал,
Экинчиси көөркий Элдеп,
Эки баатыр болгон эмтир.
Ирбис-Буудай каан

Ала-була танкыны
Айга тудуп камысты,
Кўнге тудуп кўйдўрди,
Ат бажынан танкы асты.
«Ирбис-Чоокыр аттыг
Жолын сакып,
Уч ай болдыс — дежет,—
Ирбис-Буудай баатырды сакып,
Уч ай турдыс» — дежет.
«Айланайын баатырларым,
Атанып кожо баралы — деди.—
Канча каанныг тергеезин
Одўп брааткан кижиг эдим» — деп,
Ирбис-Буудай айдып турды.
Анан ары баргылап жатса,
Кыртыжы жок кара тайга колтугында
Кара-Калтар адын сооткон
Кантаракай баатыр отурды.
Ирбис-Буудай баатыр
«Айланайын, Кантаракайым, — дейт,—
Кемди сакып отурынг?» — дейт.
Ала-була танкыны
Айга тудуп камысты,
Кўнге тудуп кўйдўрди,
Ат бажынан канза асты.
«Ирбис-Чоокыр аттыг жолын
Тогус ай тостым — дейт,—
Ирбис-Буудай каанды
Тогус ай сакыдым — дейт.—
Агазы жок бойыга
Ага болотом — дейт,—
Канча каанныг тергеезине
Кожо жүрейн» — деп,
Кантаракай баатыр айтты.
Алты аттыг тибирти
Алтай ўстине торгулды.
Алты баатыр кожоңы
Жер ўстине торгулды.
Оног ары баргылап жатса,
Кара тайганын колтугында
Кўлер арташ ээр жастанган,
Кўбен жалаң токум тўжўнгўн
Кандый да алып-кезер
Козырыктап уйуктап жатты.
Кожо жерге торгул турды.
Ирбис-Буудай баатыр
Ала-була танкыны

Айга тудуп камысты,
Кўнге тудуп кўйдўрди,
Ат бажынан канза берди.
Жалаң болгон алаканын
Жайа тудуп эзендежет,
«Не кижиг эдинг?» — деп,
Ол баатырдан сурап турат.
«Бызга-Конгыр атка минген
Улаатай деп кижиг эдим.
Бу турган жүс учарлу
Кара тайга адам болгон,
Жүс коолду кара кўл
Улан-Чечен энем болгон» — деп,
Баатыр кижиг айдып турат.
Ирбис-Буудай каан кижиг
«Кожо баралы, нсқорим, — дейт,—
Кожо жүрели, найым», — дейт.
Жергележип жүрўп ийдилер.
Оног ары барып жатса,
Тогус тўнгей кўк сўмер
Кўскў тоштый кўлтўреп,
Кўндий, айды суркурап,
Алдында турбай канайтты.
Тайга кырына чыгып барза,
Тенгериге жеткен терек тўзинде
Кўк-Чоокыр ат турат.
Эчки терези тонду,
Эчки бычкак одўктў,
Эчки баш тере бўрўктў
Жетен жашту бир обўгўн
Терек жанында уйуктап жадат.
Ирбис-Буудай баатыр каан
Ала-була танкызын
Айга тудуп камысты,
Кўнге тудуп кўйдўрди,
«Амыр бедиг, обўкўн? — деди,—
Эзен бедиг, абагай? — деди.—
Не кижиг эдигер?» — деди.
Обўгўн мендеп, обў ондойўт.
«Эзен-амыр, баатыр, — дейт.—
Кўк-Чоокыр атка минген
Кўнтўркей деп кижиг эдим.
Ирбис-Буудай келерин сакыгам,
Ирбис-Чоокыр жолын тоском,
Жети айга мында отургам.
Канча каанныг тергеезине
Кожо жүрерге амадагам» — деп,

Көнтүркей эмди айдып турат.
Эбире турган баатырлар
Эмди мында каткырыжат:
«Э-э жайла, бу не болзын?
Мынын ады жер булунга
Жетпей жүрүп, арып калар.
Мынын бойы жер ортого
Жетпей жүрүп, өлүм калар».
«Ат өлгөжин, төлүзи жок,
Эр өлгөжин, жарбыгы жок» — деп,
Көнтүркей өбсгөн айдып турат,
Көк-Чоокырына минип ийет,
Тогус айры кайыш камчызын
Жангып ийеле, жорто берет.
Сегис аттын жоругу
Алтай сынына тоңулат.
Сегис баатыр кожонгы
Жердин сынын торгултат.
Ай канатту куштар болзо
Агаштар бажынан үркип учат,
Айры туйгакту андар
Ал тайганы ажып барат.
«Аттын жакшызы кемдйи — дежет, —
Жарыжып көрзө кайдар?» — дежет.
Уч тайганы ашканча,
Уч талайды кечкенче,
Сегис кижги жарыш барат.
Жумган көсти көрөргө жетпеди,
Көргөн көсти жумарга жетпеди,
Уч тайганын ары жанына,
Уч талайдын ол жанына
Ирбис-Чоокыр ат
Ончозынан озо жетти.
Ирбис-Буудай баатыр
Темир терек төзине
Ирбис-Чоокырды соодып салды,
Нөкөрлөрүн сакый берди.
Бир конгон кийининде
Бирден, экиден уулар жетти,
Уч конгон кийининде
Көк-Чоокыры чек арыган
Көнтүркей өрөкөн келди.
Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Көнтүркейден озо жетти.
Эмди озор каткырыжат:
«Бис айдып турбай — дежет, —
Көк-Чоокыр онын ады

Жол ортого жетпей өлөр,
Көнтүркей карган бойы
Жер ортого жетпей өлөр».
Амырап мында отурала,
Көнтүркей карган сурайт:
«Ат жакшызы Ирбис-Чоокыр
Андыйы чын ба, балдарым? — дейт.
Эр жакшызы Ирбис-Буудай
Андыйы чын ба, уулдарым? — дейт. —
База эмеш жарыжалы ба?
Тогус тайга ары жанына,
Тозулайдын ол жанына
Жарыжып жетсеес кайдар?» — дейт.
Ончолоры жөп дешти,
Эржине аттар элес этти.
Көнтүркейдин Көк-Чоокыры
Тенгеринин түбиле төрт туйгагы,
Төрт кара чымыл чылап,
Карарып жүре бербей кайтты.
Ончолоры мыны кайкажат,
Озолу, сонду мантадат.
Бир коноктын бажында
Ирбис-Чоокыр ат жетти,
Ирбис-Буудай эр келди.
Эмди көрүп тургажын,
Көнтүркей деп өрөкөн
Туку качан једип калтыр.
Јүс анды адала,
Сегис кулакту күлер казанга
Кайнадып салган сакып отурат.
Сегис кылду мөңүн топшуурын
Јыпкылдадып кайлап отурат.
Мыны көргөн Ирбис-Буудай
Алан-кайкап сананат.
Ан эдинен ажанып,
Амырап мында отурат.
Тогус конгон кийининде
Кара-Калтар атту
Кантаракай јет келди,
Оны ээчий Улаатай
Онтоп, калактап клеетти.
Ады-тоны арыган,
Алкы бойлоры чучураган
Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Јүк арайдаг жеттилер.
«Ат жакшызы кемдйи?» — деп,
Көнтүркей озордон сурап турат.

«Слердин Көк-Чоокыраар» — деп,
 Арыган уулдар каруу берет.
 Көнтүркей өрөкөн уулдарды
 Ан эдиле азырайт,
 Амырап, жыгаш отургылайт.
 «Алыптың артыгы кем болор?
 Ийде ченеп көрөли бе?» — деп,
 Көнтүркей ойто унчугат.
 Уулдар мыны жарадат.
 Мында жуулган баатырларды
 Ирбис-Буудай жеңип чыкты.
 Онон үч күнге ажангылады,
 Уч күнге ойноолоды.
 Уч күннин бажында
 Аттарына ойто минди.
 Көс жедердин алдында
 Көб кара тайга турды.
 Көнтүркей өрөкөн айтты:
 «Бу тайганың ары жанда
 Та не ле бар болбогой?
 Бу талайдын ол жанында
 Та не ле жүрү болбогой?
 Ирбис-Буудай балам,
 Сен кажы киреде өлөрин?» — дейт.
 «Аттын каны ат ашканда,
 Эрдин каны ээр ашканда,
 Ирбис-Чоокыр адымнын
 Төрт туйгагы элейле,
 Тымылгага жеткенде
 Мен өлөтөн жанду — дейт,—
 Онон бери өлбөзим» — деп,
 Ирбис-Буудай айдып турат.
 «Быза-Когыр атту
 Улаатай деген балам,
 Кажы киреде өлөрин?» — деп,
 Орөкөн онон сурап турат.
 «Эрдин каны эр курлаада,
 Аттын каны ат такымда,
 Ол тушта өлөрим» — деп,
 Улаатай ого каруу берет.
 «Кара-Калтар атту
 Кантаракай каруу балам,
 Кажы өйдө өлөрин?» — деп,
 Карган онон база сурайт.
 «Эрдин каны эр курлаада,
 Аттын каны ат капталда,
 Ол тушта өлөрим» — деп.

Кантаракай каруу берет.
«Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Арал сайын Жыдуу,
Кирбик сайын Жалаты,
Кажы өйдө өлсрөөр?» — деп,
Көнтүркей олордон сурады.
«Аттын каны ат тизеде,
Эрдинг каны эр тизеде,
Ол тушта өлбөрис» — деп,
Эки баатыр каруу берди...
Карган кижиге эрмегине
Кал алыптар каткыр турат,
«Сууга түнгей суу ла эмей,
Тууга түнгей туу ла эмей.
Анда база не бар?
Не жанынып анда турар?
Бу карган көрмөс
Бодоп калырап турган болбой?» —
Кыргыжы жок кара тайганын
Кырына чыгала, карап көрзө,
Жыда бажы жыштык болды,
Улдү мизиге тоштык болды.
Жардын жайган бөккө турат,
Жаказы жаан жамылуу турат.
Ат тыныжы куу туман,
Алыптын жүзү кызыл бөргө,
Одус мун черү эмтир.
Кыйылып тыны үзүлбөс,
Кызарып каны акпас
Жети түнгей алтын кезер
Жаан талай аржанда турат.
Ак малды камчыбыла айдап,
Ал черүни кылышбыла жагып,
Баатырлар удур келип жат,
Агаш жаказына чыгып келт.
Көк-Чоокыр атту
Көнтүркей баатыр айтты:
«Айдын, күннин чыгыжында
Ас-мас мал, ас-мас жон бар,
Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Эки балам анаар барзын.
Арал сайын Жыдуу,
Кирбик сайын Жалаты,
Кара-Калтар атту
Кантаракай баатыр,
Быза-Когыр атту
Улаатай деген кезер

Күнтүштүккө барзын.
Ирбис-Буудай, балам,
Сен ак малдын көп жерине,
Ал черүниң көп жанына,
Айдын, күнниң бадар алдына
Баратан баатыр турун» — деди.
Мындый жакылтаны береле,
Эчки тонду Көнтүркей
Тогус айры, жалбак
Кайыш камчызын алала,
Агаш, таштый албатынын,
Кара чымылдый черүниң
Кайнап жаткан ортозына
Калыдып ийбей эмди кайтты.
Тогус айры камчыбыла
Атту-тонду алып кезерди
Талайып келип согордо,
Тогус жерден үзүлип чарчайт.
Жарды жалбак жаан бөкө
Тогус жерден үзүлө берет.
Көк-Чоокырдын туйгактары
Былча басып өлтүр жадат.
Көнтүркейдин кайыш камчызынан
Кара албаты кырыл турат.
Ирбис-Буудай каан баатыр
Алтан кулаш ай болот үлдүзиле
Ары өтти — алтан кижиге кести,
Бейин өтти — бежен кижиге кести.
Көнтүркей тогус айры камчызыла
Кату ташка согуп ийерде,
Карара күйүп калат,
Кара агашка жангып ийерде,
Жалбырайла, күйүп калат.
«Мындый улу баатыр
Жалду ат минген,
Жакалу тон кийген
Карган улус ортозында
Бар болотон неме туру» — деп,
Ирбис-Буудай бойында сананат.
Жети айга жуу болды.
Эрдин каны ат тизеге жетти.
Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Күн чыгардын алдында
Канду жууда олгилеп калды.
Аккан каны талай болды,
Арткан сөбгиге тайга болды.
Анан ары жуулаш турганча,

Эрдин каны эр курлаага чыкты,
Аттын каны ат капталга чыкты.
Кара-Калтар атту Кантаракай,
Быза-Чоокыр атту Улаатай
Күнтүштүкте өлүп калды.
Ирбис-Буудай баатыр
Түндү-түштү тогус айга
Канду жууда жүрбөй кайтты,
Кал черүни кырып салды.
Көк-Чоокырлу Көнтүркей
Жаан талайдын ол жанында
Кыйылып тыны үзүлбөс,
Кызарып каны акпас
Жети түнгөй алтын кезерди
Тогус айры кайыш камчыла
Орб-төмөн сыгыртып туруп,
Арка-мойындарын үзе сокты,
Алыптарды өлтүр салды.
Аккан каны талай калт,
Арткан сөбгиге тайга калт.
Жуу божогон кийининде
Ирбис-Буудай баатыр
Көнтүркейге жортып келди.
«Ирбис-Буудай, балам, — дейт. —
Ала-була таңкыны
Айга тудуп камыс — дейт, —
Адан суузап калды» — дейт.
Ирбис-Буудай каан
Ала-була таңкыны
Айга тудуп камысты,
Күнгө тудуп күйдүрди,
Ат үстинен канза асты.
«Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Балдарым кайда өлди?» — деп,
Көнтүркей өбөгөн сурап турды.
«Айдын, күнниң чыгыжында
Аттын каны ат тизеде,
Эрдин каны эр тизеде
Жедип келген тужунда
Эки баатыр өлүп калды.
Кара-Калтар атту Кантаракай,
Быза-Чоокыр атту Улаатай
Эрдин каны эр курлаага,
Аттын каны ат капталга
Жедип келерде олгүлөп калды» — деп,
Ирбис-Буудай айдып турды.
Мыны уккан Көнтүркей

«Баштап бер, балам», — деди.
Жергележип желдир ийди.
«Мында өлди, анда өлди» — деп,
Ирбис-Буудай көргүс турат,
Аттын жалынан тудала,
Кодоро тартып келет,
Алыптын жаказынан тудала,
Өңдөйтө тартып келет.
Көнтүркей баатыр өрөкөн
Ачу, ачу кожондоп ийет,
Араай, жобош сыгыр ийет.
Айдын, күннин чололу
Алтын арчуулды карманынан
Кодоро жангып ийерде,
Өлтөн кичи тириле берди,
Өчкөн кубар күйе берди.
Алыптар өңдөйип туруп келет,
Кичи кайкаар неме болот.
Кара-Калтарлу Кантаракай,
Быза-Конгырлу Улаатай
Тирилип келбей эмди кайтты.
Ай чыгардын алдында
Арал сайын Жыдуу,
Кирбик сайын Жалаты,
Кайран Капчал, көөркий Элден,
Ончолоры тирил келди.
Онон ары барып жатса,
Көс жедердин алдында
Көб кара тайга турат.
Көк-Чоокырлу Көнтүркей
Көрүп ийеле, мынайда айдат:
«Ол тайганын ары жанында
Та не бар болбогой?
Ол талайдын ол жанда
Та не турат болбогой?» — деп,
Баатыр уулдар төмөн көрөт,
Алан-телен кайкап турат.
«Ирбис-Буудай балам,
Кажы өйдө өлөрүң?» — деп,
Көнтүркей база сурап турат.
«Эрдин каны ээр ашканда,
Аттын каны ат ашканда
Ол тушта өлөрүм» — деп,
Ирбис-Буудай каруу берет.
Көб кара тайганын
Кырына чыгып барала,
Ары жанын карап көрзө,

Жыданын бажы жыптый турат,
Улдү миизи тоштый болот.
Кыйылып өлөр тыны жок,
Кызарып агар каны жок
Төртөн мун черү турат.
Ат тыныжы куу туман,
Алыптар жүзи кызыл өрт.
Жарды жаан бөкө турат,
Жаказы жаан бий турат.
Кунан жаштан өрө малды
Нокто сугуп үрет келтир,
Он сегиз жаштан өрө кижини
Ок-саадакка үрөкөн эмтир.
Күмүш-Күрөг атту
Күмүш-Баатыр кааннын
Калганчы буудак черүзи эмтир.
Күнбадыш келтегейине
Ирбис-Буудай каан барды.
Кал черүниң ортозына
Көнтүркей чуралып ийди.
Айдын, күннин чыгары жаар,
Алып-бөкөлөр азы жаар
Кайран Капчал, көөркий Элден,
Быза-Конгыр атту Улаатай,
Кара-Калтар атту Кантаракай
Жүрө бербей канайтты.
Түндү-түштү жети айга
Узуги жок жуу болды.
Ирбис-Буудай баатыр
Шык билинип-билинбей жүрди,
Канду жууга кире берди,
Катан чакка туштап калды.
Бир ле көрүп жүргөжин,
Эрдин каны эр тизеде,
Аттын каны ат тизеде болтыр.
Кайран Капчал, көөркий Элден,
Аккан каны талай болтыр,
Арткан сөбги тайга болтыр.
Тогуз айдын бажында
Бир билинип көргөжин,
Эрдин каны эр курлаада,
Аттын каны ат капталда.
Быза-Конгыр атту Улаатай,
Кара-Калтар атту Кантаракай
Экилези өлүп калтыр.
Эрдин каны ээр аштыр,
Аттын каны ат аштыр,

Ирбис-Буудай баатырдын
Олөр өйи једип келтир,
Ушпа кара јыдалар
Қайра барза, јардына кадалат,
Ичкери барза, тѳжине кадалат.
Ирбис-Буудай баатыр
Қара тайга кырына чыгала,
Қөрүп јадар болгожын,
Қок-Чоокыр атту
Қонтүркей баатыр
Төртөн мун черүни
Түндү, түштү кырып салтыр.
Ажкан кан талай болтыр,
Арткан сөөк тайга болтыр.
Ат јакшызы јал јастантыр,
Эр јакшызы јен јастантыр.
Қыйылып тыны үзүлбес,
Қызарып каны акпас,
Ак малды айдаган,
Албаты-јонды ээчиткен,
Қок-Чоокырлу Қонтүркей
Одус түнгей темир бөкөнниң
Арка-мойынын болгожын
Тоғус айры кайыш камчыла
Узе чапкан турбай кайтты.
Ажкан кан талай болды,
Артыскан сөөк тайга болды.
Қыртыжы јок кара тайгага
Қонтүркей деп өрөкөн
Сыр чабышла чыгып келт,
«Ирбис-Буудай балам,
Өлбөгөн турбайын» — дейт.
«Арай ла өлбөдим» — деп,
Ирбис-Буудай каруу берет.
Мыны уккан Қонтүркей
Қарсылдада катқыр ийет,
Айдын, күнниң чололу
Алтын чоокыр арчуулыла
Ирбис-Буудай уулдын үстине
Уч айлада јангып ийерде,
Озогызынан он артык,
Эртенгизинен эки артык
Баатыр бойы туруп келт.
Қок-Чоокыр атту
Қонтүркей деп өрөкөн
Айдын, күнниң чололу
Алтын арчуулын кодорып,

Ары-бери јангып,
Алты баатырды тиргис ийди,
Онон ары јергележиپ
Јелгилеп ийди.
Күндүк јерге једеле,
Қонтүркей аттан түшти,
«Ирбис-Буудай балам, — деди. —
Бу мениң бажымды
Сағ төмөн эделе,
Јетен аршын јыдала
Јердин үч кадын өткүре сай.
Ийниме тееп ий,
Қоксим дөбн јудуруктап ий» — деди.
«Қанай тебейин? Қанай согойын?» — деп,
Ирбис-Буудай баатыр
Алан-кайкап турала,
Қок-Чоокыр аттын
Соорызынан тутты,
Қонтүркей деп баатырдын
Јаказынан тутты,
Баштарын бадай сайала,
Тебип ийбей эмди кайтты.
Қок-Чоокырдын тибирти
Јер алдында торгулды,
Қонтүркейдин кожонгы
Күни јокто торгулды.
Барган, барган. үч конды,
Қара јыдала сайган јер,
Қонтүркей баатыр түшкен јер
Јетен кулаш тамы болуп,
Қарарып эмди јада берди.
Алып-баатырлар болгожын
Алан кайкап отурат,
Электөп, шооткон күлүктер
Эмди корқып отурат.
Уч конгон кийининде
Қонтүркей деп өрөкөн
Јер алдынан калыдып,
Јер үстине чыгып келт,
Јети оосту јелим кара
Күп-көнөкти болгожын
Оңөргөнчө чыгып келт.
«Алтыгы ороондо јуртаган
Қуран-Қаанның айылынан
Абызынду курсақты
Алып келдим, балдарым, — дейт, —
Адан, арай ас эжелдим — дейт. —

Je мыны ичпеер,
Мынын оозын ачшаар,
Мен келгенчем сакыгар» — дейт.
Jer алдына ойто жүре берет.
Ирбис-Буудай уул
Jaаннын сөзин укпады,
Күп оозын ача салды.
Айдын, күннинг чололу
Алтын чөбчөйгө урала,
Аракыны ичип ийди.
Эреен-тереен эзире берди,
Эрмек-сөзи көптөй берди.
Карсылдада каткыр ийет,
Кайа-ташка торгула берет.
Күрсүлдеде каткыр ийет,
Күндүк жерге угула берет.
Ака жокто ака болгон,
Эне жокто эне болгон
Быза-Когыр атту
Улаатайга чөбчөй берди.
Улаатай чөбчөйдү ичеле,
Карсылдада каткырып ийет,
Кайа-ташка жангыла берет.
Кантаракайга чөбчөй берди,
Кантаракай ичип ийди,
Жырсылдада каткыр ийди.
Кайран Капчал, көөркий Элдеп
Бир чөбчөйдөн иче салды.
Ирбис-Буудай кайран уул
Бир сузуп, улуска берет,
Эки сузуп, бойы ичет.
Алты кижги эзирик отурды,
Ирбис-Буудай билинбей калды.
Кара болот үлдүзиле
Кайран Капчалды кезе чабып,
Темир теректин будагына илди.
Көөркий Элдепти өлтүрүп,
Коштойына илип салды.
Кантаракай баатыр айтты:
«Эки катап жууга кирген,
Эки жакшы нөкөримди
Ненин учун сен өлтүрдиг?»
Ирбис-Буудай туруп чыкты.
Кантаракай баатырды
Жака бойдон кезе тутты,
Жарын бойдон кыза тутты.
Үч күн тудужала,

Узе согуп өлтүр ийди.
Онон Улаатайды тудала,
Талортозынан кезеле,
Быза-Когыр адына
Арга салып ийбей кайтты.
Темир теректи кодоро тартты,
Бажынаг тудала, алып чыкты,
Арал сайын Жыдугу,
Кирбик сайын Жалаты
Агаш төмөн жүгүрерде
Ирбис-Буудай оморды
Темир терекле жыга сокты.
Јети оосту күптин
Талортозын төгө тепти,
Кайа-ташты жара тартты.
Билинбес эзирик жыгыл калды.
Јети күннинг бажында
Көнтүркей жер алдынан
Чыгып келген турбай кайтты,
Тогус оосту күпти
Онорип алган келбей кайтты.
«Куран-Кааннын јеринен,
Бөкөн-Таајы эмееннен
Бу аракыны экелдим» — деди.
Ирбис-Буудай баатыр
Алты күнге болгожын
Билинбес эзирик уйуктаган эмтир,
Алты нөкөрин өлтүрүп койтыр.
Көнтүркей алаң-телен кайкады,
Ајыктап мыны көр турды.
Он беш күнге ойгонбой,
Ирбис-Буудай уйуктады,
Он беш күннинг бажында
Ойгонып өрө өндөйди.
«Ирбис-Буудай балам,
Кайттын?» — дейт — Көнтүркей.
Алты нөкөрин жуујла,
Алдына салат Көнтүркей,
«Тиргис» — дейт Көнтүркей.
Ирбис-Буудай баатыр
Тиргизер арга таппады,
Тогус күнге ыйлай берди,
Кемизин де тиргизип болбоды.
Алтын арчуул Көнтүркей берди:
«Мыныла сок, балам» — деди.
Је канайып та соксо,
Бирүзи де тирилбейт.
Көнтүркей өрө турат,

Алтын арчуулла бир жангыт,
Амыл-томыл сыгыр ийет,
Араай, јобош кожондоп ийет,
Алты нөкөри туруп келет,
«Јети оосту күпти,
Тогус оосту күпти
Өнгөрип алыгар, балдарым», — дейт.
Ирбис-Буудай ла Кантаракай
Эки күпти өнгөрип алат,
Ээчий-деечий жүрүп калат.
Кен өзөккө тол калган
Јүс коолду көл јадат.
Мыны көрүп, Көнтүркей айтты:
«Алты ороон, үсти ороон,
Эки катап јууга кирдим.
Айдары јок мен суузадым,
Акыр, эмеш суу ичедим» — деп,
Көк-Чоокырдан түже калыды,
Көк талайдын јаказына
Көнкөрө јада берди.
Ичти, ичти, үч конды.
Көл чек соол калды.
Көнтүркей туруп келет,
«Э-э, балдарым, суузайла,
Аайы јок суу ичтим» — дейт.
Көк-Чоокырга базып келет,
Көдүринип атан болбойт,
«Быза-Көңыр атту Улаатай,
Мени келип атандыр» — дейт.
Улаатай келип, алыпты тутты,
Өрө көдүрип болбоды.
Бир буды үзенде болды,
Бир буды јерде турды.
«Кайран Капчал, көөркий Элдеп,
Мени келип көдүреер» — дейт.
Уч кижии көдүрип болбоды.
«Арал сайын Јыдуды,
Кирбик тайын Јалаты,
Мени келип көдүреер» — дейт.
Алты баатыр Көнтүркейди
Өрө көдүрип болбой салт.
Ирбис-Буудай баатыр
Тогус оосту күпти
Ирбис-Чоокыр үстине
Тургузып койды,
Ат бажынан калып түшти,
Көнтүркейди келип тутты.
Айактап ла јат, колтуктап ла јат.
Уч күн өтті.

Уч конок бажында
Эчки тоннын колтугы јарыла берет,
Эчки бычкак өдүктин
Келтей кончы сөгүле берет.
Көнтүркей өрөкөн болгожын
Карсылдада каткыр ийет,
Күнкүлдеде күлүн ийет,
Кайа-ташка жангыла берет.
«Ирбис-Буудай, уул,
База јакшы эмтирин» — дейт. —
Эчки бычкак өдүктин
Келтей кончы сөгүлгенче туттын.
Эчки тере тоннын колтугы
Јарылганча туттын.
Јакшы эмтирин, балам», — дейт.
Ары-бери көргөлөктө,
Ат кырына чыккалакта
Өдүк, тоны бүдүп калат.
Көни јелдир бар јадат.
«Ирбис-Буудай балам, — дейт, —
Күмүш-Күрең ат минген,
Күмүш-Кааннын јерине
Барып јаткан эдис — дейт. —
Мындый јаан јорукта
Кижии канайып коркыбас,
Кижии канайып чочыбас.
Канайып бир чочызан,
«Көнтүркей, көлин кайда?» — деп,
Сен менен сура — дейт. —
Кижии канайып эзирбес,
Кижии канайып јыгылбас.
Канайып бир јыгылзам,
Өкпө-јүрегим төзине
Сегис карыш алмас томыракла
Сайып ий, балам, — дейт. —
Тас колтугыма сайзан,
Өкпө-јүрегиме тоңдолор,
Ол тушта ойгонорым» — дейт.
Оноң ары жүргүлей берди.
Күмүш-Кааннын јерине
Једип барган жүргүледи.
Уч тайганы ажып келди,
Уч талайды кечип келди.
Күмүш-Кааннын болгожын
Күмүш-Күрең ады көрүнди,
Јетен јети кертилү
Темир шуру чакы көрүнди.
Уч түңгей алтын кезер
Айдын, күннин чололу

Алтын ширдек алдына жайды.
Көнтүркейди жерге бастырбай
Ат чакынын төзинен экелди,
Жең бадышпай колтуктап келди,
Каан өргөөзине кийдир барды.
«Көнтүркей өрөкөн өлбөөн турбай» — деп,
Күмүш-Каан каткыр ийди.
«Ирбис-Буудай балам учун
Балагарды кудалап келдим» — деп,
Көнтүркей айдып отурды,
Чөөчөй берип, кожондой берди.
Күмүш-Каан айтты:
«Ирбис-Буудай уулга бербеенде,
Кемге беретен бала — дейт. —
Тогус айга той эдер мен — дейт. —
Он айга ойын эдер мен — дейт. —
Көк теңери түбине жеткен
Алтан алты кертилү
Алтын чакы кадазын — дейт. —
Тогус жалбыш өргөө тутсын» — дейт.
Тогус ай той болды,
Он ай ойын болды,
Кара албаты таркады.
Жолго жүрген сегис нөкөр
Ирбис-Буудай өргөөзине кирип,
Ончолоры уйуктап калды.
Күмүш-Каан болгожын
Одус күннен ойгон келди.
Эки алаканын согунды,
Эки тизезин чабынды:
«Өлбөөн бойым жаңы өлөрүм,
Барбаан бойым жаңы барарым» — деди.
Эки түнөй кускун кара атту
Аранай, Шаранай баатырлар
Уч айдан келер эмтир.
Ирбис-Буудай каан
Кызын алып жанатан эмтир.
Күмүш-Каан бойы
Уч айдан өлөтөн эмтир.
Көнтүркейдин аракызын амзайла,
Билинбей калган эмтир.
Көнтүркейдин кожонгына тармададып,
Кызын Ирбис-Буудайга
Берип койгон эмтир.
«Ат чакынын төзине
Аттын сөөгү калар,
Алтын өргөөнүн эжигине
Күмүш-Кааннын сөөгү калар — деп. —
Күмүш-Каан ыйлап отурат. —

Алтын өргөөдөн чыгып бар,
Айылды-журтты бойым билерим» — деп,
Сырга балазына айдып турат.
Жетен төбөгө агаш коштоды,
Алтын өргөөни өртөп ийди.
Тенгериле тудуш от болуп,
Алтын өргөө күйүп чыкты,
Анда жаткан сегис баатыр
Кызыл өрткө курчадып салды.
Ирбис-Буудай изүгө чыдабай,
Ойгонып эмди келбей кайтты.
Изү өрт кайнап жатты,
Уйде улус күйүп жатты.
Көнтүркейди ангара тартты,
Онызы чек ойгонбоды.
Он карманын кодорды,
Сегис карыш томыракла
Тас колтугына келип сайды.
«Бу не болды? — деп,
Көнтүркей айтты. —
От жиди бе мени?» — деди.
Ирбис-Буудай баатыр айтты:
«Эйе, от жиди — дейт. —
Көлин кайда? Очүр» — дейт.
Көнтүркей «ок» деп кузарда,
Оозынан көл чыкты,
Жабыс туудан көл ашты,
Күмүш-Кааннын жерине
Чайык болуп, жайыла берди.
Ак малы кайкалай берди,
Албатызы кайнай берди.
Күмүш-Каан жайнап турат:
«Калак-кокый, Көнтүркей,
Көлинди кайра тартсаң — дейт. —
Ак малымды агыспа — дейт. —
Албатымды, калак, аргада» — дейт.
Көнтүркей көңкөрө жадала,
Көлин ойто ичип баштады.
Ичкен, ичкен, жети жонды,
Көл чайыкты жудуп алды.
Бу жаан өрткө, сууга
Көп жон, мал өлди.
Көнтүркей өрөкөн айдып турды:
«Арал сайын Жыдуу,
Кирбик сайын Жалаты,
Кайран Капчал, көбркий Элдеп,
Ончолоры блүп калды,
Тиргизер арга жок болды» — деди.
Эмди төрт баатыр артты.

Көнтүркей өрөкөн айтты:
«Ирбис-Буудай баатыр,
Аранай ла Шаранайды
Барып жуулап, өлтүр кой» — дейт.
«Кантаракай ла Улаатайды
Кожо ээчидип алайын» — деп,
Ирбис-Буудай айдып турды.
Көнтүркей оны болдыртпады.
«Кара жангыскан канай барайын? — деп,
Карыгып баатыр ыйлап турды. —
Эмезе бойоор кожо баргар» — деп,
Ирбис-Буудай айдып турды.
Көнтүркей база болбоды.
«Каан болорында канча кубуларың?» —
деп,

Калганчыда Көнтүркей сурады.
«Уч кубуларым» — деп,
Ирбис-Буудай баатыр айтты.
Кара жангыскан артып калды.
Онон ары сыр жорукта
Одус тайганы ажа берет,
Одус талайды кече берет.
Ирбис-Чоокыр эрјине
Браадала тура түшти.
Алын будын алынбайт,
Кийин будын гартынбайт.
«Өлөримнин јолы ба?
Өзөримнин бажы ба?
Нени билдин, адым?» — деп,
Ирбис-Буудай сурап турат.
Ирбис-Чоокыр силкин ийет,
Таакылу жабаа боло берет,
Ирбис-Буудай силкин ийет,
Кул тастаракай боло берет.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Аранай айылду эмтир,
Шаранай айыл јок эмтир.
Күмүш-Кааннын кызын
Шаранай аларга турган эмтир.
Тас болгон Ирбис-Буудай
Аранай айылына кирип келди,
«Аранай каан кайда?» — деди.
«Аранай каан андай берген,
Эртенги күн келер» — деп,
Эмегени айдып отурды.
«Кааным, бийим Аранай келзе,
Эт, јуу болор ло» — деп,
Очөлгөндү тас унчугат.
Эмегенин эки көзин

Туй тармадайла, өргөөдөн чыгат.
Кара күлөр бозогон
Уч јерден кезе согот.
Ирбис-Буудай баатыр
Ады-бойыла кобулды.
Бойы алтын боро шонкор болуп,
Јыраа ортодо јажын калт.
Ады алтын чолмон болуп,
Тенгериде ай алдында
Јылдыс болуп туруп калт.
Аранай ла Шаранай
Эртезинде жангылап келди.
Эки түней кара ат
Эр чакызына тура түшти.
Айылга једип көрөр болзо,
Бозогон кем де
Уч јерден кезип койтыр.
Мыны көргөн Аранай
Темир кептү шыгырады,
Тенгери кептү күркүреди.
Эки карындаш кыйгырды:
«Бозогон кескен танманы
Будын кезип, бажына саларыс,
Бажын кезип, будына саларыс.
Эжигибиске јуу келди,
Јуртыбыска чак келди.
Кыйылып өлөр тыныбысты
Өрө бырканга чыгарадыс,
Уч-Курбустанга апарадыс» — дешти.
Ирбис-Буудай каан
Ак булутты ажыра көрди,
Көк булутты өткүре көрди.
Тенгеринин көк тандак
Булудын көстөп адып ийди.
Кара торко жибектин
Белтирин үзе адып ийди.
Эки түней кускун кара ат,
Эки јаан баатыр өлүп калды.
Ай чыгардын алдында
Алтын чолмон келип түшти,
Бу Ирбис-Чоокыр ады эмтир.
Узениге чөйбө тееп,
Ирбис-Буудай атанып ийди.
Эжик алдында јетен јети талалу
Көб кара тайганын кырында
Јетен айры будакту,
Јер өткүре тазылду.
Будагында ай канатту куш
уйалаган,

Тазылында айры тилдү курт
уйалаган

Темир теректи
Уч жерден кезе адарда,
Уч өзөкти ажыра жыгылды.
Айры туйгакту мал өлди,
Ай канатту куш өлди,
Айры тилдү курт өлди.
Жетен жети талалу
Көб кара тайганы
Уч айлана жортоло,
Улдизиле туурай кезип,
Уч бажын антарып ийди.
Агаштын тазылы өрө калды,
Бажы болзо төмөн калды.
Жетен жети коолду кара көлди,
Жети жерден үлдүзиле кезеле,
Жердин сайын агызып ийди.
Эдер куштын үни серий берт,
Эмил агаш бүри кургай берт.
Тенериге жеткен темир шуру
Аранайдын чакызын кезе атты.
Темир байзын өргөбни үзе атты,
Уч өзөкти кечире жыгыл калды.
Алтайга толтыра малды
Камчыбыла жаңыды,
Жерге батпас жонды
Улдүнинг артыбыла жаңыды.
Коозолу журт кодорылды,
Жеезелү журт жемирилди.
Мал туратан алтайдан
Баргаа өлбөн бүт калды,
Жон туратан жеринен
Жодра агаш өс калды.
Кечүзи жок талайдан
Кечү бүдүп калт,
Ажусы жок тайгадан
Ажу бүдүп калт.
Алдынан барган мал
Өлбөнин отоп барды,
Кийининен барган мал
Тазылын кемирип барды.
Озо барган кижин
Агажын кезип одурды,
Кийининен барган кижин
Тазылын кодорып одурды.
Албаты-жон олжого барат,
Ак мал айдуга барат.
Көстинг суузы көл болды,

Мырын суузы мус болды.
Одус тайганы ашты,
Одус талайды кечти.
Күмүш-Кааннын тергеезине
Жонды, малды апар салды.
Каан өргөбзине једип келзе,
Көнтүркей каткыр турды,
«Кайран менин айдыжым
Кандый эмтир, балам,» — дейт.
«А-ай, а-ай, абагай,
Айтканыгар чын болды — деп, —
Ирбис-Буудай каруу берет. —
Өзөгинде тыны жок,
Өкпөзинде каны жок
Эки баатыр өлди» — дейт.
Күмүш-Каан айдып турат:
«Улу жаан той эдедим,
Узак, жаан жыргал эдедим.
Талайга түңгей аракы жуудым,
Тайгага түңгей эт туурайдым.
Малга мал кожулган,
Жонго жон кожулган» — деди.
«Ирбис-Чоокыр адымнын
Жал-куйругу жерге јетти,
Эртен таңла јанадым — деп,
Ирбис-Буудай айдып турды. —
Минген адым јерин санайт,
Агам, јенгем мени сакыйт».
Кезеерип таң атты.
Кечеейип күн чыкты,
Ирбис-Буудай баатыр
Ирбис-Чоокыр адына минди.
Оныла кожо нөкөрлөри
Аттарына минип ийди.
Ирбис-Буудай баатыр
Күмүш-Каанга айдып турды:
«Керектү балаң болзо, айрып ал,
Кереги жок балаң болзо,
Бойың бил» — деди.
Күмүш-Каан неме айтпады.
Күмүш-Борозын ээртеди.
Күмүш-Сырга балазын
Атка миндирип, үйдежип салды.
Шуурганду тайганы ажа берт,
Шуурмакту талайды кече берт.
Минген атта сооду жок,
Алыптарда амыр жок
Барып јатпай эмди кайтты.
Бир алтайдын түбинде

Ай-Каан деп каан жатты.
Ол каанның эжигинде
Алтын таналар тагынган:
Эки түней кыс турды.
Ол өргөөни көстөп,
Көнтүркей жүрүп калды.
Анча-мынча болбоды,
Анан ойто кайра келди.
«Не боло берди?» — деп,
Ирбис-Буудай сурап турды.
«Кара-Калтарлу Кантаракайды,
Быза-Чоокырлу Улаатайды
Мында айылду эдегем» — деп,
Көнтүркей айдып турды.
Ай-Каанның өргөөзин көстөп,
Күркүреде желгилеп ийди.
Көнтүркейди көргөн Ай-Каан
Карсылдада каткырып ийди,
«О-о жайла, өрөкөн,
Ойто жанып келдин бе?» — дейт.
Жети айга той болды,
Жерге батпас күндү болды.
Ай-Каанның эки кызын
Эки баатыр алала,
Эптү амыр журтай берди.
Жети айдын бажында
Ирбис-Буудай «жанадым» — деди.
Көнтүркей ле Ирбис-Буудай
Олорло кожо Күмүш-Сырга
Жергележип желгилеп ийди.
Көнтүркей барып жадала,
Аттын оозын кайра тартты.
Кара көлдин жанына келди,
Көл соолып калган жатты.
Көнтүркей көнкөрө жадала,
Көлдин суузын кузуп ийди.
Көл ойто толо берди,
Бир өлү жетпес болды,
Ирбис-Буудай көрүп турза,
Көнтүркей адына минеле,
Айылын көстөп жүрүп ийет.
База бир көрүп турза,
Көнтүркей тогус кат
Көб тонду боло берт.
Тудунганы болгожын
Тогус айры үлдү эмтир,
Көнтүркей баатырла коштой
Жортуп болбос неме эмтир.
«Менин баратан жерим

Тогус сүмер көк тайга болор,
Ол туку көрүнүп туру.
Тогус түней көк байталды саайла.
«Көблөмөктү көл теңис талай,
Көк-Чоокыр атту
Көнтүркей», — деп айдала,
Көнөгиле кожо кийинимнен
Чачып ий» — деп,
Көнтүркей жакып турды.
Ирбис-Буудай баатыр
Алан-телен кайкап турды.
Көнтүркей ол тайгага чыгала,
Уч айры кызыл жалбыш бололо,
Тенери өрө уча берди.
Мыны көргөн Ирбис-Буудай
Эт жүреги шимирт этти,
Эш нөкөриле кожо
Жерин көстөп жүрүп ийди.
Суу болгонды кече берт,
Туу, тайганы ажа берт.
Алтайына једип келди,
Аткан октон түрген келди.
Эмди көрүп турар болзо,
Јон туратан јеринен
Јодра агаш өзүп калтыр.
Мал туратан јеринен
Баргаа өлөн бүдүп калтыр.
Ирбис-Буудай кайкап турат,
Ак малдын изи,
Албаты-јоннын изи
Айдын, күннин бадыжы јаар
Ырылып, жүрүп калтыр.
Ирбис-Буудай каан
Ак өргөөгө кире жүгүрди.
Айылдын ичинде јөөжөнн
Атка коштоп апартыр,
Јети үйелү јөөжөнн
Төөгө коштоп апартыр.
Катанурдын минген адын,
Бойын төрт санын күлийле,
Сууга салып койгон эмтир,
Јүк ле тынду јаткан эмтир.
Бу малды айдаганы,
Албаты-јонды апарганы
Он беш јылга једип калтыр.
Оттын ордын каза сокты,
Бир тажуур аракы чыкты,
Јуда салып ичип ийди.
Онон ары каза берди,

Бир ириктиң эди чыкты,
Жуда салып жип ийди.
Очок тажын оодо тепти,
Алтын бичик чыгып келди.
Ээр кашка салала,
Эптеп оны кычырып көрди.
«Јети айры башту
Јелбис-Боодо каан
Бу малды апарды,
Бу јонды айдады — деп,
Јенези алтынга бичип салтыр.—
Бистинг кийнистен сен барба,
Бажынґ базылар.
Баргаадый малым дебе,
Јодродый јоным дебе.
Катанур деп ол агаң
Јада калза, јада калзың,
Өзөтөн болзо, өзүп јатсын».
Ирбис-Буудай баатыр
Отурган јерин ойо тепти,
Турган јерин јара тепти,
«Кайран малым, јоным — деди,—
Тара-Кадын јенем — деди.—
Күмүш-Каанның балазы,
Сен мында артып кал.
Мен Јелбис-Боодо изин истеп,
Јери-јуртына барадым» — деди.
Јети мүүстү јес кармакла
Катанурды көл түбинен
Ирбис-Буудай чыгара тартты.
Өлгөнди тиргистинг,
Өчкөнди камыстың деп,
Катанур айтпады.
Төмөн көрүп, отура берди.
Ирбис-Буудай баатыр
Катан чакты санап барт,
Канду јууны күзеп барт,
«Кемнен кан чыгар,
Кемнен үс чыгар» — дейт.
Јелбис-Боодо јерин көстөп,
Элес эдип жүрүп ийет.
Бир јерге баргажын,
Ат бажындый тайга турат.
Ирбис-Чоокыр ат кенете
Алын колын алынбады,
Кийин будын тартынбады,
Кыймык этпей тура берди.
«Өлөримди билдинг бе?
Өзөримди сестинг бе?

Кожо жүрер нөкөрим,
Колон тарткан эрјинем» — деп,
Ирбис-Буудай сурап турат.
«Өлөринди сестим — деп,
Ирбис-Чоокыр ады айдат.—
Каан болуп бүдеринде
Канча кубуларын?» — деп сурайт.
«Уч кубуларым» — деп,
Ирбис-Буудай айдат.
«Јелбис-Боодо јерине
Једип келгенис бу» — деп,
Ирбис-Чоокыр ат јартайт.
Ирбис-Буудай адынан түшти,
Јети кат јер үстиле
Боро чычкан болуп жүре берди.
Ирбис-Чоокыр силкинди,
Чолмон болуп теңериге чыкты.
Ирбис-Буудай баатыр
Ол тайганы ажыра јелди.
Эмди көрүп турар болзо,
Баргаадый мал турат,
Јодродый јон јуртайт.
Теңери түбине јеткен
Көк јалбыштый өргөө турат,
Јетен јети үйелү
Темир шуру чакы турат.
Ээй тартып соот салган
Көк-Боро ат турат.
Төртөн кара балала
Төртөн кара буура турат.
Ирбис-Буудай баатыр
Тайга бажынан калып ийди,
Көс јетпес талайга түшти,
Јелбис айлы јанына келди.
Эки алтын көнөк тудунып,
Эңир-јингир кожондоп,
Јердин үстин жарыдып,
Коо, кызыл Тара-Кадын,
Кайран кару јенези,
Суу аларга көлгө келди,
Ирбис-Буудайды көрүп ийди.
Келген бойынча јенези айдат:
«Сениң келеринди јети ай
Мынанг озо билип салгам.
Адын кайда? Ойто јан.
Бүгүн барзанг, бүгүн өлөринг,
Эртен барзанг, эртен өлөринг» — деди.
Ирбис-Буудай болбоды.
«Јанбазынды билгем» — деп,

Тара-Кадын јенези айдат.
Желбис-Боодо болгожын
Тара-Кадын келинди
Бала азырап берзин деп,
Олјолоп бери экелтир.
Тара-Кадын абакай
Алты айры мүүстү
Кара сыгын балазын
Балабыс деп азырап отурат,
Желбис-Боодо оны
Балам деп бодоп жүрет.
Узак ой өтпөди,
Јенези мынайда айтты:
«Сен ол баланы
Кара болот шибейле
Алдынан өрө сайып ий.
Ол бала багырар,
Мен дезе айдарым:
«Уй баштаган көк буканын
Јилик-бөбөрөгин јийтем деп,
Ыйлап туру деерим».
Ирбис-Буудай баатыр
Шибейле сайып ийди,
Ан балазы ыйлай берди.
«А-аай, аай, калак-кокый,
Ирбис-Буудай уул
Мында келген болбозын» — деп,
Желбис-Боодо айдып турат.
Тара-Кадын абакай
Чалкойто түжүп ыйлады,
Јиткези јерге согулат,
Көнгөрө түжүп ыйлады,
Мандайы јерге согулат.
«Ирбис-Буудай балам,
Олгөнинг сенин бу туру,
Күмүш-Кааннын јеринде
Отко-сууга күйгенин
Эмди, байла, чын туру.
Онын учун, Желбис-Боодо
Сен Катанурды јуулаган,
Эмди дезе учында
Мени өчөп каткырдын» — деп,
Тара-Кадын эмди болзо,
Желбис-Боодого айдып турат.
«Кокурладым, Тара-Кадын,
Бу сен канайып турун?
Барып буканы өлтүргейим,
Балага јилик экелгейим» — деп,
Желбис-Боодо айдып турат.

Ан кайыжынан јазаган
Алтан кулаш армакчы алды,
Јетен кулаш үлдү алды,
Јенги шыманып, жүрүп ийди,
Күн түштүк јанында
Солонгый мүүстү көк бука,
Онын јанына једип барды.
Көк буканы чалмадады,
Көк бука огурала, туйлады:
Октололо, калыды.
Көк буканын эки мүүзинен
Желбис-Боодо келип тутты,
Эге-бүге тартышты.
Он беш күннинг бажында
Көк буканы өлтүрди.
Көк-Боро адына
Этти, јууны артып ийди.
Эргекче эт түжүрбеди,
Калбакча кан токтоди,
Айылына јетирип келди.
«Кайран балам јизин — деди.
Тыштында күйүк јок,
Ичинде чийи јок эдип быжырала,
Этти баламга бер» — деп,
Тара-Кадынга айдала,
Желбис-Боодо баатыр
Одус күнге ойгонбой,
От јанында уйуктап калды.
Буканын эдин кайнадала,
Јер алдында отурган
Ирбис-Буудай баатырга
Тара-Кадын берип ийди.
Эртен тура Тара-Кадын
Көл јанына келгежин,
Ирбис-Буудай анда отурат.
Өлбөн ойи ырап калтыр,
Он беш јылга узап калтыр.
Желбис-Боодо одус күннен
Ойгонып, туруп келди.
Көрзө, балазы кадкы болтыр,
Бука эдинен эт артпайтыр.
«Бала ончозын јип салган» — деп,
Тара-Кадын айдып турат.
База эмеш ой өтти,
Бала багырып, ыйлай берди.
«Балам не ыйлады?» — деп,
Желбис-Боодо сурап турды.
«Көк буканын эди божоды,
Алты азулу ак айгырдын

Эдин јийтем деп ыйлап туру» — деп,
Тара-Кадын каруу берди.
«А-аай, аай, калак-кокый,
Ирбис-Буудай келди бе?» деп,
Желбис-Боодо серенип айтты.
«Ирбис-Буудай өлүп калган,
Өчөп неге айдазын?» — деп,
Тара-Кадын ыйлай берди.
«Кокурлап турум, ойноп турум,
Балам барда, мал не болзын.
Балама сойып бербей» — дейле,
Желбис-Боодо туруп чыкты,
Адына түрген мине сокты.
Алты азулу айгырды
Јаба једип, чалмадап алды.
Түндү-түштү тартышты.
Алтан кулаш үлдүзиле
Арка мойнын кезе чапты,
Адына коштоп, јанып ийди.
Эжиктен кирген бойынча,
Коркушту тың уйкузы келди.
«Балама этти кайнат» — дейле,
Калын уйкуга түже берди.
Тара-Кадын этти
Тыштында күйүги јок,
Ичинде чийи јок эдип быжырала,
Бала алдындагы орого
Барып түрген салып ийди,
Ирбис-Буудай јип салды.
Желбис-Боодо эки ай уйуктады,
Олгөн-тирүзи билдирбеди.
Алтан күннин ары јанда
Араайынан туруп келди.
Алтын столдон жылдырып,
Аш-курсактан иче берди.
«Аайы јок арыйла,
Айдары јок уйуктадым» — деп,
Желбис-Боодо айдып отурат.
Бала ойто јазыл калтыр,
Балтыр эди тыгып калтыр.
Бир канча ой өткөндө,
Бала база багыра берди.
«Балам не ыйлайт?» — деп,
Желбис-Боодо сурап турды.
«Бала эмди јаанап келген.
Јети өркөштү төнөн кара
Төөнүн эдин јийтем дейт,
Онын учун ыйлап јат» — деп,
Тара-Кадын айдып турат.

«Баай, баай, Ирбис-Буудай
Мында келген болбозын» — деп,
Желбис-Боодо серенип айдат.
Тара-Кадын багырып чыкты:
«Өчөбөсти өчөп турун — дейт, —
Ирбис-Буудай өлүп калганын
Биле тура не сурайдын?» — дейт.
Балазы болзо, багырып турат,
Эмеени болзо, ыйлап турат.
Желбис-Боодо јымжай түшти,
«Је, је, болор — деди, —
Ойын билбес кайткан?» — деди.
Көк-Борозына мине сокты,
Јетен кулаш үлдүзин алды.
Көк тайгага чыга конды.
Јети өркөштү төнөн төөни
Алтан кулаш армакчыла
Чалмадап эмди албай кайтты.
Эки өркөжине минип алды,
Алтан кулаш үлдүзиле
Алты јерден үзе чапты.
Адына оны арта салды,
Айылы-јуртына јанып келди.
Көк тайгадаң түжеле,
Көксине уйку түшти.
Ажанып алала, уйуктай берди.
Тара-Кадын јенези
Төөнүн эдин кайнадала,
Ирбис-Буудайга берип ийди.
Оны јиген Ирбис-Буудай
Ийде-чагы көптөп келди,
«Желбис-Боодоло өлүжерим» — деп,
Јенезине айдып турды.
«Јок, балам, токтоп кал,
Желбис-Боодо өлтүр ийер.
База эмеш сакуп ал» — деп,
Тара-Кадын айдып турды.
Тогузон күннин бажында
Желбис-Боодо ойгонып келди.
Балазы там ла јаанап калтыр,
Балтыр эди өзүп калтыр.
Бир күн база ла
Балазы тың ыйлай берди.
«Бала не ыйлайт?» — деп,
Желбис-Боодо сурады.
«Адамнын тынына тын улайдым,
Јажына јаш улайдым деп,
Багырып ыйлап туру,
Тыны кайда деп сурап туру» — деп,

Тара-Кадын айдып турат.
«Тыным төр неменин алдында,
Салкын сары саадагымнын ортозында» — деп,

Желбис-Боодо айдып турат.
Ирбис-Буудай барып көрзө,
Тыны анда жок эмтир.
Озодо чын болгон эмтир,
Эмди анда жок болтыр.
Бала база ла ыйлай берди.
«Балам не ыйлайт?» — деп,
Желбис-Боодо сурап турды.
«Адамнын төгүнчизи коркуш — деп,
Акту балан ыйлап туру.
Ол айткан јеринде
Онын тыны жок эмтир» — деп,
Тара-Кадын јартап айдат.
«Ойноп турбай база — деп, —
Желбис-Боодо каткырат. —
Эжик алдында, туу јанында
Уч табылгы агаш бар,
Тыным онын төзинде» — дейт.
Ирбис-Буудай барып көрзө,
Тыны анда жок эмтир,
Желбис-Боодо төгүндеп ијтир.
Канча күннин бажында
Бала база ла ыйлай берди.
«Балам не ыйлайт?» — деп,
Желбис-Боодо сурап турды.
«Адам коркуш кокурчы — дейт, —
Адам коркуш төгүнчи — дейт,
Канча тегенекке колым кададып,
Онын тынын бедредим — дейт,
Онын учун ыйлайт» — деп,
Тара-Кадын айдып турды.
Эмеен-өбөөн эмди
Сыр каткыда отурлады.
Ирбис-Буудай баатырдын
Бу алтайга келгени
Эки јылга једе бертир.
Озогызынан он артык эмтир.
Эртенгизинен эки артык эмтир.
Јүретени, јажайтаны
Тогузон јылга узап калтыр.
Ирбис-Буудай «не де болзо,
Желбисле тудужар» — деди.
Кыл болуп кубулала,
Желбис-Боодо адынын
Ичи-кардына кире конды.

Көк-Боро аттын
Окпө-јүрегин тырмай берди.
Ат чыдажып болбой
Ачу-корон бышкыра берди.
Мыны уккан Желбис-Боодо
Оргөозинен чыга конды,
«Бу тагма не болгон?
Кату јерди чапчыган,
Каан бойымды чочыткан» — дейле,
Аттын мойнын кезе чапты.
«Ат өлтүрүп, канай турун?» — деп,
Тара-Кадын оной сурады.
«Артыла согойын дейле,
Мизиле чабып ијтирим — деп,
Желбис-Боодо каруу берет. —
Балам эдин јигей» — дейт,
Базып барала уйуктай берет,
Одус күннен ойгонып келет.
Ирбис-Буудай энчикпей барды,
Иле јерге чыга конды,
«Јер алдында јетен шулмус
Бажын билген Желбис-Боодо,
Амыр-энчү јадын ба?!» — деп,
Ачу-корон кыйгыр ијди,
Желбис-Боодого једип келди.
Желбис-Боодо кыйгырды:
«Кайран букам, айгырым, төөм! — дейт,
Је каязы да келбеди. —
Тара-Кадынды өлтүрбезем,
Мен баатыр болбозым» — дейле,
Улдүзиле уч катап,
Јастыра чапкан турбай кайтты.
Тара-Кадын чыга жүгүрди.
Ирбис-Буудай баатыр
Эжик бажынан өткүре кадады.
Эки баатыр уч конокко
Ат үстинен чабыжа берди.
Јыдала келип кадашса,
Јыдалары бөкөйө берет.
Улдүле келип чабышса,
Улдүлери сынгылай берет.
Тогус конгон кийининде
Ирбис-Буудай адынан түшти,
Желбис-Боодоло тудужа берди.
Одус јылга тудушты.
Желбис-Боодо баатырдын
Јер кармаары көптөй берди,
Алып тудары астай берди.
Ирбис-Буудай Желбис-Боодоны

Көк талайдың жаказында
Көжөгө ташка томыра сокты,
Кабыргаларын кайра тепти.
Желбис-Боодо болгожын
Өлгөн десе, тирүү кептү,
Тирүү десе, өлгөн болды,
Саң башка жадар болды.
Ирбис-Буудай баатыр
Омыртказын ойып турат,
Кабыргазын кайрып турат,
«Тынын кайда?» — деп, сурап турат.
«Сегис кат ылтаңду
Темир өдүгим жара чап.
Төрт каттың ары жанда,
Төрт каттың бери жанда
Уч кырлу томырак бар.
Оны алала, мени кессен,
Ол тушта өлөрүм» — деп,
Желбис-Боодо айдып жадат.
Ирбис-Буудай бычакты алып,
Желбис-Боодоны өлтүрүп ийди.
Аккан каны талай болды,
Арыскан сөөгү тайга болды.
Ирбис-Буудай баатыр
Ирбис-Чоокыр адына минди.
Карсылдада каткырды,
Кайа ташка томолды,
Күрсүлдеде каткырды,
Күндик жерге угулды.
Желбис-Боодо чакызына
Жедип келип, аттаң түшти.
Тара-Кадын жегези
Алтын стол жылдыр ийди,
Аш жакшызын салып ийди.
Одус күн ажанды,
Ооско жеткенче тойды.
«Бу кижги балазы эмес,
Алты айры мүүстү
Атыр кара сыгыннын
Балазы болгон эди.
Өлтүр салза кайдар?» — деп,
Тара-Кадын айдып отурды.
«Аң балазын не өлтүрөр?
Аштап жүрзе, адып жибей — деп,
Ирбис-Буудай баатыр айдат.—
Алтайына жүрзин» — дейт.
Аба жышка агыдып ийет.
Ирбис-Буудай үйден чыкты.
Талайды үлдүлө кезе чапты,

Жалан башка агызып ийди,
Турган жерде сайы артты.
Карслан кара тайганы
Уч жерден үзе соголо,
Уч башка чачып ийди.
Алтын терек агашты
Уч жерден үзе атты.
Эдер куштын үни серип калды,
Эмил агаш бүри кургап калды.
Ирбис-Буудай каан
Ак малды камчыбыла айдады,
Алтай толо албатызын
Үлдүбиле жаңыды.
Коозолу журт кодорылды,
Жезелү журт жемирилди.
Ирбис-Буудай каан
Айлу, күндү алтайына жанды.
Желбис-Боодо албатызынын
Көстин суузы көл болды,
Мырын суузы мус болды.
Ирбис-Буудайдын албатызы
«Кайран кааныс айрыды — деп,
Кожон комысту жанып браадат.—
Өлгөнисти тиргисти — дежет,—
Өчкөнисти камысты» — дежет.
Ирбис-Буудай каан
Алтайына жанып келди.
Тогус көк байталын саады,
Тогус калбак сүдин чачты.
«Көблмөктү көл тегис талай — деди.—
Тогус түней көк сүмер тайга — деди.—
Көк-Чоокыр атту Көнтүркей» — деди.
Јууктагы јонго элчи ийди,
Ыраакта јонго бичик ийди,
«Јаан той эдетем» — деди.
Ат тыныжы туман болды,
Агаш-таштый улус болды.
Албаты јүзи өрттий болды.
Тогус айга той болды,
Он айга ойын болды.
Ат жакшызы јарышта,
Алыптар бөкөзи күреште.
Тенериге јеткен
Алты кат өргөө бүтти.
Тогус айдан той божоды,
Он айдан ойын божоды.
Ирбис-Буудайга серенген учун,
Тара-Кадын јегезине
Барып туру деп сананган учун

Ирбис-Буудай Катанурды
Кере тартып чыбыктады.
Кату дейле, карганала сокты,
Кадалгак дейле, тегенеле сокты.
Анаг ары Ирбис-Буудай
Амыр-жакшы журтай берди.
Качан-качан жуу болбос,
Качан-качан чак болбос
Кеен жүрүм башталды,
Кей куучыныс божоды.

ОТУРГЫШ

Эрен-Чоокыр тайгалу,
Эбирилип аккан талайлу,
Эрен-чоокыр ол атту
Отургыш деп үй киж
Журтап жаткан ол эмтир.
Бежен айры тулунгы болзо
Белине онын жеткен болтыр,
Алтан айры чачы болзо
Арказына онын батпас эмтир.
Ас-тос мал азыраптыр,
Ас-мас жон башкартыр.
Жайы-кыжына кар түшпес,
Жажыл агажы саргарбас,
Эдил-күүктин үни серибес,
Эбирлип аккан талайы тонбос
Энчү бүткен алтай болтыр.
Албаты-жонды башкарган,
Ак-Боро атка минген
Агылдай деп баатырлу эмтир.
Аркадагы малын одорлоткон,
Кобыдагы малын корыган
Көк-Боро атка минген
Көгүлдей деп баатырлу болтыр.
Анайып жаткан бажында,
Отургыш деп эмеген баатыр
Агылдай ла Көгүлдейге
Айдып турганы мындый болды:
«Агдап-куштап алтайыма браадым.
Албаты-жонымды көригер,
Ак малымды корыгар.
Узун жыда тудунып,
Жуу кирбезин жериме,
Узун куйрук суй салып,
Бөрү келбезин малыма.
Түн болзо, уйкаар таштаар,

Түш болзо, амыраар таштаар,
 Амыр жаткан алтайымды
 Ажыктап жакшы көригер.
 Ары болзо алты жылдаң,
 Бери болзо беш жылдаң
 Айланып ойто жанарым» — деди.
 Алтын жазалду үйгенин алды,
 Ат чакызына согуп ийди.
 Алын колын суй салып,
 Алтын жалын жайылтып,
 Эрен-Чоокыр эрјинези
 Једип келген турбай кайтты.
 «Кажы алтайды көстөдин,
 Кайдаар барарга шыйдындың?
 Олөристи билдин бе,
 Озөристи сестин бе?» — деп,
 Эрен-Чоокыр сурап турат.
 «Адыжатаран огым бар,
 Айдыжатаран сөзим бар.
 Андый да болзо, мен бойым
 Адыжарга барбайдым,
 Олүжерже өкпөрбейдим.
 Алтай үстин айланып,
 Ан-куштарды андаарга
 Атанарга турум» — деп,
 Отургыш баатыр айдып турат.
 Күбе жалаң токум салды,
 Кеелеп эткен кејим салды,
 Күлер-арташ ээр салды.
 Тогус колонг толгой тартты,
 Сегис колонг селий тартты.
 Уйеликке үзүлбес
 Уч куушкан катый сукты.
 «Јердин јерин кем билер,
 Јеткер де кижиге табарар» — дейле,
 Алып эдин үзе тудатаран
 Алтын меелей карманданды,
 Аттын мойынын үзе тартатаран
 Алтын илјирме арчымакка сукты.
 Ок-саадагын јүктенип ийди,
 Эрен-Чоокырга мине сокты,
 Элес эдип јуре берди.
 Јети тайга ажа берди,
 Јети өзөкти өдө берди.
 Эмди көрүп турар болзо,
 Ойн јок удай бертир,
 Оскө каанның јерине келтир.
 Адынын оозын бура тартты,
 Айланып ойто јанып отурат.

Бери көргөн меестен
Бежен сыгын адып алды,
Ары көргөн алтайдан
Алтан сыгын адып алды.
Анайып андап жүрзе,
Эки баатырдын изи көрүнди.
Андагылап барган эмтир.
Алдындагы баатырдын изи
Ак жалаңды өртөп бартыр,
Кийининдеги барган баатыр
Тош ло суула өчүрүп бартыр.
Оны көргөн Отургыш
Алаң кайкап тура берди.
Алтын судур бичик алды,
Айга-күнге ачып көрди.
Эмди көрүп турар болзо,
Эрлү бүткен эки баатырла
Туштажатан жанду болтыр.
Жаан баатырдын ады
Олө-Чоокыр атка минген
Өрт-Калан болуптыр,
Кичү баатырдын ады болзо
Чодой-Кара атка минген
Тош-Калан болуптыр.
Алып бүткен Отургыш
Аң эдин артынып ийди,
Алтайын көстөп, жанып ийди.
Анча-мынча болбоды,
Айылына једип келди.
Ак-Боролу Агылдай,
Көк-Боролу Көгүлдей
Эки туунун бажында
Каруулда турган эмтир.
«Мениң жакылтам бүдүргөн» — деп,
Отургыш ичинде сананат.
Ат чакыга келип түшти,
Аннын эдин түжүрүп ийди,
Албаты-јонго үлөп турды,
Баатырларына берип турды.
Аттын ээрин алып ийди,
Эрен-Чоокырын агыдып ийди,
«Алтайыңа амырап жүр,
Аржан суудан ичип жүр» — деди.
Айылына кире берди.
Алтан күнге амырайын дезе,
Јетен күнге јемзенејин дезе,
Айылына отурып болбойт,
Ары-бери базып турат.
(Јүреги жөдүрилип турганда).

Анча-мынча ой өтті.
Отургыш баатыр эмди болзо
Алтын үйген ала койды,
Ат чакызына согуп ийди,
Эрен-Чоокыры једип келди.
Албаты-јоннын јадынын,
Ак малдын өскөнин
Айланып јортып көрөргө,
Отургыш эмди шыйдынат.
Эрјине адын ээртеп ийди,
Эки баатырын ээчидип алып,
Алтайын көрөргө атанды.
Ак малын тоолоды,
Тоозына чыгып болбоды.
Албаты-јонын көрди —
Тил билишпес болуп калтыр.
Айдары јок элбеп калтыр.
Ак малы өскөнине,
Албаты-јоны көптөгөнине
Отургыш эмди сүүнип турат.
Эрјине адын бура тартты.
Эки баатырын ээчидип алып,
Айылын көстөп јанып ийди.
Айланыжып айлар өдөт,
Эбирлижип ойлор өдөт.
Анайда эмди отургажын,
Табыш эмес табыш болды,
Кыйгы эмес кыйгы чыкты:
«Эн јерден мал азыраган,
Эленкей јерден јон бийлеген
Кандый кадыт, бери чык!
Эр болзон, адыжалык,
Эпчи болзон, айылда отур.
Каан болзон, тартыжалык,
Кадыт болзон, айылда отур.
Бажын кезип, будынга саларыс.
Будын кезип, бажынга саларыс.
Бистин јеристе андаган,
Бисти өчөп барган,
Бисти өштөп келген учун
Изинг истеп келдис,
Ийт тагманы таптыс.
Капшай чык, кадыт!» — деп,
Өрт-Калан ла Тош-Калан
Тенеридий чыдырт эдет,
Темирдий шынгырт эдет.
Оны уккан Отургыш
Көб-куйак јепсел кийди,
Айылынан чыга конды:

«Бойым буспаан алтайымды
Слер бузарга тураар ба?
Бойым јемирбеген јуртымды
Слер јемирерге тураар ба?
Энеердин эскизи калды ба?
Адаардын артыгы артты ба?
Өчөп келген болзоор,
Өлүмгер мында болор» — деди.
Улдү мизи тош тайгадый,
Јыда мизи јылым кайадый
Келип јаткан черүге
Ак-Боро атка минген
Агылдай баатыр,
Көк-Боро атка минген
Көгүлдей баатыр
Чурап барбай канайтты.
Ары болуп чапканда,
Алтан баатыр јыгылат,
Бери болуп чапканда,
Бежен баатыр јыгылат.
Мыны көрүп турала,
Отургыш баатыр кыйгырды:
«Өштөп келген слер адараар ба?
Айла өчөп барган мен адайын ба?»
«Өчөгөн кижн сен ат!» — деп,
Өрт-Калан кыйгырды,
Төстөк јерге чыгара јүгүрди,
Төжин јайа тудуп берди.
Бежен айры тулунгын
Белине Отургыш ороды,
Алтан айры чачын
Арказына ол ороды.
Темир јаазын ала койды,
Тынду огын салып ийди.
Эртен тарткан јаазын
Эгир бойдо божотты,
Өрт-Калан төжине
Эмди келип тийбей кайтты.
Ташка тийгендий тазырт этти,
Тошко тийгендий тозырт этти,
Өрт-Калан јыгылбады.
«Айан төжинг ач, кадыт,
Өкпөң үзе адайын!» — деп,
Өрт-Калан кыйгырды.
Айан төжинг ача тартып,
Ак таштын үстине
Отургыш эмди туруп алды.
Ок-јаазын он тизеге
Өрт-Калан салып ийди,

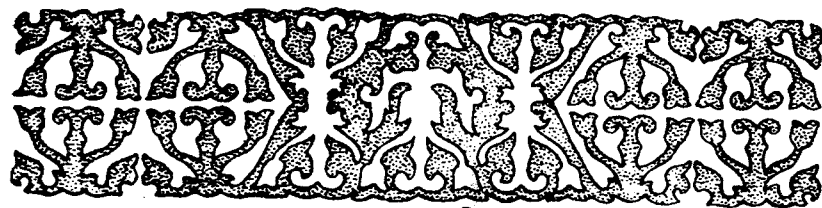
Канду кастак огын
Кара жаазына салып ийди,
Отургыштын төжин көстөп,
Огын эмди божодып ийди,
Ташка тийгендий тайкыла берди,
Мыска тийгендий мыйрыя берди,
Кемнинг де мөри болбоды.
Отургыш баатыр эмди болзо
Орт-Каланга калып барды.
Токус жылга тудушты,
Тобракка неме түшпеди,
Жети жылга тартышты,
Жерге неме түшпеди.
Анча-мынча болбоды,
Орт-Калан баатырдын
Өрө турары астай берди,
Жер тайанары көптөй берди.
«Акыр, акыр, кадыт,
Араай эмеш тутпас па?» — деп,
Орт-Калан айдып турат.
Отургыш баатырдын
Эди-каны изий берди,
Келип тудары көптөй берди.
Орт-Калан эмди болзо,
«Бажым оорыйт!» — деп кыйгырды,
Отургыштын бажына
Онтоп туруп, кузуп ийди.
Кайран бүткен Отургыштын
Баш-терези сойылып,
Мойнына ороло берди.
База катап кузарда,
Қөкси терези сойылып,
Курлаага једе берди.
Кара отко карара берди,
Кара казыкты тура берди.
Орт-Калан өрө көдүрип,
Отургышты болбоды,
Жерге жаба жыгайын десе,
Отургыш эмди жыгылбас болды.
Узак ой өтпөди.
Баатыр бүткен Отургыш
Ары-бери силкинип ийди,
Бүткүл бойы тура түшти.
Орт-Калан баатырла
Тудужа бербей эмди кайтты.
Эки баатырдын тудужына
Эбире агаш сынып турат,
Ары-бери басканына
Агын суулар чайбалып жадат.

Кайран бүткен Отургыштын
Чагы эмеш жетпей турат.
Анча-мынча болбоды,
Отургыш баатырдын
Эди-каны изий берди,
Эр чагы кире берди.
Орт-Калан баатырды
Өрө көдүрип чыкты,
Агарганга алып чыкты,
Көгөргөнгө көдүрип чыкты,
Жердин жети кырына сокты,
Уйе-сөөги үзүле берди,
Жер алдына чачып ийди.
Оны көргөн Тош-Калан
Аайы жок кыйгырып чыкты:
«Ак жерде чирик төнбөш көрбөөң бө?
Акамды не өлтүрдүң?
Акыр, кадыт, сенин мен
Арка-буурын үзерим!» — деди,
Адар жаазын ала койды,
Адыжарга белен турды.
Отургыш оноң коркыбады,
Төжин ачып отур берди.
Тош-Калан адып ийди,
Тошко тийгендий тозырт этти,
Тоозын кептү бурлай берди.
Ташка тийгендий тазырт этти,
Талкан кептү бурлай берди,
Отургыш баатыр жыгылбады.
«Аданнын эдин жи!
Адар болзо жазап атпас,
Кандый тагма сен — деди,—
Айан төжинг ачып бер,
Эмди мен адатам» — деп,
Отургыш баатыр айдып турат.
Тош-Калан эмди болзо
Таш үстине чыгып келди.
Айан болгон төжин
Ача тартып туруп берди.
Баатыр бүткен Отургыш
Темир жаазын ала койды,
Тынду огын салып ийди,
Тош-Калан төжине
Адып ийбей эмди кайтты.
Тош-Калан эмди болзо
Ол ло бойы туруп калды.
Эненин эки сабары болуп,
Эки баатыр тудужа берди.
Алты жылга тудушты,

Алдына кижі кирбеди,
Жети жылга тудушты,
Жерге неме түшпеди.
Анча-мынча болбоды,
Тош-Калан баатырдың
Алып тудары астай берди,
Жер тайанары көптөй берди.
«Акыр, акыр, кадыт,
Айлап тут, бажым оорыйт» — деп,
Тош-Калан айтты,
Отургыштың бажына кусты,
Бажы оның тоғо берди.
База катап жузарда,
Бастыра бойы тоғо берди.
Қазық кептү кадалған турды.
Тоңуп калған, Отургышты
Тош-Калан қодүрип болбоды,
Базып келип, жығып болбоды.
Анча-мынча ой өтті,
Отургыш ойто ээрий берди.
«Орт-Калан өртөп болбогон,
Тош-Калан тоңурып болбогон — деди. —
Тағманы сеңи мен
Тамағың қыйарым,
Тамырың үзерим» — деди,
Тош-Каланга чурап барды.
Соғуш эмес соғуш болды,
Табыш эмес табыш болды.
Тайга-таш жемирилип турат,
Талай-суу чайбалып турат.
Бир эмеш ой өтті.
Баатыр бүткен Отургыш
Тош-Каланның эмди болзо
Тош жүрегін кодоро тартты,
Өкпө-буурын үзе тартты,
Жердің жети қырына сокты,
Үйе-сөөгі үзүле берди,
Жер алдына чачып ийди.
Эмди көрүп турар болзо,
Эрен-Чоокыр эрһинези
Эки атла тебижиіп турат,
Жал-куйруктан тиштежиіп турат.
Темир жаазын Отургыш алды,
Тынду огын ого салды.
Эки баатырдың аттарын
Жағыс окло жыга атты,
Орт-Калан ла Тош-Каланның
Қийиннен ары чачып ийди.
Қара сағышту тағмалар

Қатап ойто чыкпазын деп,
Жер-тамының оозын
Жер-женесле бөктөп салды.
Бир канча ой бажында
Ағылдай ла Қөгүлдей
Жедип келбей эмди кайтты,
Оштүлерди қырганын
Айдып бербей эмди кайтты.
Ачап жаман тағмалардан
Айрылғанына сүүнип турат.
Ақ малын азырап,
Албаты-жонын башкарып,
Алтайына амыр-энчү
Журтай бербей эмди кайтты.

КУРМАН-ТААЖЫ

Айдын, күнниң алдында,
Ак-чанкыр Алтайда,
Аржан-кутук талайлу,
Ак тайга одорлу,
Ак тайганың эдегинде
Ак малы турлап жаткан,
Ак талайды жакалада
Албатызы журтаган,
Алты үйелү күлер чакыда
Ак-Боро ат болды,
Ак байзың ичинде
Ак-Бий журтады.
Эжик бойды сакыган
Эзер-сезер
Эки түңгей ак тайгыл
Жер тюзин шиндей берген.
Түндүк бойдо түнеген
Туургадый канатту,
Тудам жетпес билектү
Эки түңгей ала мүркүт
Ак аясты шиндей берген.
Ак малын башкарган,
Албатызын баштаган
Уйези жок Уч-Шулмус¹ баатырлу.
Катан-сөбги када берген,
Кары-жжы једе берген,
Сөбгин тудар уулы жок,
Сөзин угар кызы жок,
Ак-Бий журтап жатты.

* * *

Бир катап отур жада,
Уйези жок Уч-Шулмус

Бой-бойлары ортодо
Мындый жөп бүдүрдилер:
«Алтын тайга бажында
Кыштың күнде жаалак болгон,
Лайдын күнде теелек болгон
Бай терек тебеелү,
Кунан-Кула айгырлу
Ээзи жок мал турат.
Оны айдап түжүреле,
Ак малыска кожор» — дешти.
Уч-Шулмус атандылар.
Алтын тайгаа чыгала,
Кунан-Кула баштаган малды
Төмөн айдап түжүрдилер.
Өзөк төмөн түжүрүп жадарда,
Кунан-Кула баштаган мал
Уч-Шулмус баатырдын
Жодолорын сый тебеде,
Туш-башка мантажып,
Алтын тайга бажына,
Бай терек тебеезине
Ойто чыга бердилер.
Уч-Шулмус калактажып,
Ак өлөңниң бажынаң
Алты жүзүн эм жазап,
Жодолорын эмдедилер.
Оноң жанып келеле,
Айылында отургылап,
Уч конокко шүүжип,
Мындый жөп бүдүрдилер:
«Жок, бис оны болбос турус.
Кан-кереде деп каан кушка
Ак-Бий адынаң
«Алтынду бичик бичиир» — дештилер.
Алтын бичикти бичийле,
Көктөш деп кушкашты
Кан-кередеге ийе берди.
Кан-кереде кычырала,
«Барып келер керек» — деп,
Уйазынаң көдүрилип,
Тегери түбине учуп чыкты.
Ак-Бийге жеделе, сурайт:
«Же, не кычырдын?» — дийт.
Ак-Бий чочыды.
«Калак-кокый! — деди.—
Катан-сөбгим када берген,
Кары-жжым жеде берген,
Мен не кычырайын?»

Кычырган болзо,
Уйези жок Уч-Шулмус
Слерди, байла, кычырган болор,
Олордон барып ук» — деди.
Кан-кереде Уч-Шулмуска жетти.
Уйези жок Уч-Шулмус
«Бис кычырганис — дешти.—
Алтын тайга бажында
Бай терек тебеелү
Кунан-Кула айгыр бар,
Оны тееп, жи» — дешти.
Кан-кереде «jöp» деди.
Ак аястын алдына
Көдүрилип чыкты.
Алтын тайганы айланып,
Кунан-Куланы көрөлө,
Кан-кереде айдат:
«Ак тепсенге туруп бер,
Арка-мойынын сый тебейин,
Кабыргангы кайыштыра тебейин,
Омырткалды ойо тебейин,
Белен жем табылтыр» — деди.
Кунан-Кула айтты:
«Тебер болзон, тепкейзин,
Жиир болзон, жигейзин,
Бойыгнын табында» — деди.
Ак тепсенге чыгала,
Төрт таманын бүре базып,
Кан-кередеге туруп берди.
Кан-кереде тебер бажында
Кунан-Кула айгыр
Уч тайга ажыра калыды,
Уч талай кечире калыды.
Кан-кереде куш
Жастыра тепкен бойынча,
Жерге тырмактары бадала берди,
Суурып болбой отура түшти.
Кунан-Кула айгыр
Алтын тайга бажына
Ойто чыгып келеле, айтты:
«Канча куштын кааны сен,
Кижиг сайгагына не кирдин?
Теберим дейле, тепкенин кайда?
Жиirim дейле, жигенин кайда?» — деди,
Jүзи төмөн түкүрди.
Кан-кереде жалынып сурады:
«Бир жаманымды ташта,
Өлгөнчө нажи бололы,
Тырмагымды суурып аларга

Меге болуш?» — деди.
Кунан-Кула болушты.
Кан-кереде учуп барала,
Уч-Шулмустын малынан
Бежен малды тееп ийеле,
Жерин көстөп уча берди.
Уч-Шулмус катап ла
Уч конокко шүүжип,
Мынайда эмди jөптөштилер:
«Ак тайганын талортодо,
Ак куйдын ичинде
Алтан кулаш куйрукту,
Алты курч азулу
Ак бөрү бар эди.
Ого бичик ийер» — дештилер.
Ак-Бий адынан
Алтын бичик бичигиледи,
Көктөш деп кушкашты
Ак бөрүге ийе берди.
Ак бөрү кычырала,
Ак-Бийдин алтайына
Алтан кулаш куйрукту,
Алты курч азулу,
Ала көзи ай кеберлү,
Мантап келген турды,
Ак-Бийден сурады:
«Же не кычырдын?
Кандый керек чыкты?» — деди.
Ак-Бий айтты:
«Калак-кокый, ак бөрү,
Сен меге керек жок.
Уйези жок Уч-Шулмус
Кычырган болор сени,
Олордон барып ук» — деди.
Ак бөрү Уч-Шулмуска келди.
Уйези жок Уч-Шулмус
Jүгүргенче удур келип,
Ак бөрүни уткыдылар,
«Бис кычырган эдис» — дешти,
Кычырган керегин ого
Түрген айдып бердилер.
Ак бөрү «jöp» деди.
Ары болуп мантайла,
Алтын тайга бажына
Чүрче ле чыгып келди.
Кунан-Куланы көрөлө,
Айдып турганы мындый болды:
«Көк житкенди үзерим,
Көксинди жара тартарым,

Менен чыгып кайда барарын». Кунан-Кула айгырдын Болчок жүреги борт этти, Богоно сөбги божой берди, Коркыбаган бойы коркыды. Андый да болзо, айтты: «Жиір болзон, жигейзин, Сорор болзон, соргойзын, Бойың билгейзин база» — дедн. Ак бөрү тап эдип, Кунан-Кулага калып келди. Кунан-Кула айгыр Жети тайга ажыра, Жети талай кечире калыды. Алтай үстин айлана берди, Жердин үстин эбире берди. Ак бөрү кийининен сунды. «Канча кире барарзын, Канча тайга ажарзын, Же менен ырап болбозын, Каның сорбогончо калбазым!» — деп, Ак бөрү кыйгырды. Кунан-Кула арып, «Өлөтөн эмди болзом, Алтын тайга турлуума, Бай терек тебееме Jedип өлөтөм» — деп сананып, Алтын тайгазынын эдегине жетти. Кенетийин жер силкинди, Аай-бажы жок күзүрт болды. Кунан-Кула кайа көрзө, Ак бөрү кемге де Күр көксин өткүрө аттырган, Олүп брааткан жадыры. Онон ээн жерден кыйгы угулды: «Кунан-Кула, — дийт. — Ак бөрүни эмде!» дийт. Кыйгырган кижн көрүнбеди, Жаныс ла үн угулды. Арга жокто Кунан-Кула Ак өлөгннн бажынан Алты жүзүн эм жазады. Уч өлөгннн бажынан Уч жүзүн эм жазады, Ак бөрүннн шырказына салып, Оны тиргизип, эмдеди. Ак бөрү айтты: «Кунан-Кула айгыр, Сенин өлөр салымың

Менин тижимнен жок эмтир. Мен алтайдын ээзи болгом, Өлөр тыным жок болгон. Эмди мен ак бөрү эмес, Албатынын малын жийтен Көк бөрү болорым» — дейле, Көк бөрү болуп силкинип ийеле, Арал төмөн мантай берди. Кунан-Кула айгыр Одорлу алтын тайгазына, Бай терек тебеезине Чыгып барып, тура түшти. Онойдо туруп жатса, Көктөш деп кучыйак Учуп келбей канайтты: «Кунан-Кула, — дийт, — Өзөккө түшпей, Мында нени эдип турун? Ак-Бийдин эмегени Уул бала тапкан. Ого не ат болбос?» — дийт. Онойдо кучыйак айдала, «Ийик-чийик» деп уча берди. Кунан-Кула керексибеди. Онон телеен деп куш жетти, Онойдо ок айтты. Кунан-Кула керексибеди. Онон кускун учуп келди, База онойдо ок айтты. Кунан-Кула айгыр «Чын болор» — деп сананды. Ак малын баштап алып, Өзөк жаар түжүп ийди. Өзөккө түжүп келгежин, Ак-Бийдин билезинде, Чын да, уул бала чыккан эмтир. Эр темине jedип калган, Баатыр бүдүмдү күлүк эмтир, Ары-бери телчип жүрет. Кунан-Кула айгыр Баштап келген малын Ак-Бийдин малына кошты, «Уч коноктон келерим» — дейле, Кенетийин жоголо берди. Турган изи бар болды, Барган изи жок болды. Уч күнннн бажында Кара туман кайнай берди, Кызыл туман борлой берди,

Кунан-Кула келип жатты.
Ак-Бийдинг уулына
Једип келип, айдып турды:
«Ак-Бийдинг уулы сен,
Нени сакып отурунг?
Кату јепселинг бокторгөдө,
Кеп-кийиминг артынчакта.
Ончозын јетирип береримде,
Не керексибей отурунг?» — деди.
Мындый керекти угала,
Ак-Бийдинг уулы
Тура жүгүрген бойынча,
Бокторгөни чечип,
Кату јепселин алды,
Артынчакты түжүрип,
Кеп-кийимин уштыды.
Алмар-шалмар штанын кийет,
Јылдыс чоокыр чамча кийет.
Чой ылтанду өдүк кийди,
Көб-куйак кебин кийди,
Тогузон эки топчылу
Термел тонын кийе сокты,
Алтын курдак бек курын
Белин орой курчанды,
Кумдус кара бөрүгин
Бажына кептей тартып ийди.
Ат бажынан алтын үйген
Суурып, алтын чакыга
Уч катап согуп ийди,
Ат бажына катап сукты,
Күбе јалан токумды
Ак јаланга кактап ийди,
Кунан-Кула айгырдын
Ач белине јаба салды,
Күлер-арташ ээр салды,
Куйрук тозин сыймай сокты,
Эки кат куйушкан сукты,
Токус түнгей колонгын
Толгой тудуп, тартып ийди,
Алмас болот үлдүзин
Курдагына тагынды,
Ай-карагай саадагын
Эки жарынга салынды,
Уткул кара јыдазын
Он колына тудунды,
Шыйдынып алган белен турды.
Кунан-Кула айгыр айдат:
«Је, эмди сен
Кунан-Кула атту

Курман-Таајы деп баатыр болорынг.
Туштаган улус сураза,
Адын онойдо айдарынг.
Эмди бис атанып,
Ак бөрү аттырган јерге
Экү болзо барарыс» — деди.
Курман-Таајы баатыр уул
Ат сыртына минип ийди,
Элес эдип жүрүп калды.
Кунан-Кула Курман-Таајыны
Алтын тайга эдегинде
Ак бөрү аттырган јерге
Јетирип келер эмди болзо,
Ун угулган јерде
Јалбак таш јадыры,
Ондо бичилгени мындый эмтир:
«Уйези јок Уч-Шулмустынг уулы —
Кызыл-Јеерен атту
Кыйан-Ару мен эдим.
Ачылар-јабылардын² ар јанында
Ай-Каан деп кааннынг кызын
Аларга барып јадым.
Менинг кийинимнен амадап
Барайын дезен, бар,
Барбас болзон, бойынг бил» — деп.
Курман-Таајы сананат:
«Эки карындаш болгоныста,³
Барган јерге кожо барбай,
Өлгөн јерге кожо өлбөй» — деп,
Кайыш тискинин теңдей тутты,
Толгомолду камчызыла
Ат байканга тырс эттирди,
Ачылар-јабыларды көстөп,
Элес эдип жүрүп ийди.
Удези јок јорук этти,
Уйези јок кожонг салды,
Эргекпиле шоор тартты,
Элезин коо кожонг салды.
Түш болзо, түш дебей,
Түн болзо, түн дебей,
Барып јадат баатыр.
Таш јакалу тайга туштаза,
Ажу бедребей, ажып жүрет,
Тал јакалу талай туштаза,
Кечү бедребей, кечип жүрет.
Ачылар-јабыларга једип келзе,
Канча ат, канча эр
Өдүп болбой, мында јыгылтыр.
Мыны көрбөлө, ады айдат:

«Одүп болбос неме болзо,
Бого не албаданар?
Ойто нерек жанбас?» — деп.
Курман-Таажы ачынды:
«Эр болуп келеле,
Эпши болуп жанатан ба?» — деди.
Карагай кастагын суурала,
Эки букадый сүзүжип турган
Ачылар-жабыларды тиргеп салды,
«Эмдиги үйеге жол болзын,
Сон үйеге чөрчөк болзын» — деди.
Оног ары Кыйан-Арунын
Изин истеп жүре берди.
Жаан тайгалар ажып барат,
Жаан талайлар кечип жүрет.
Ай-Каан деп каанның
Алтын-мөңгүн тайгалары
Айга-күнге мызылдап турат.
Анча-мынча болбоды,
Ай-Каанның өргөбозине
Курман-Таажы жедип келзе,
Өргөбөни айландыра
Ат тыныжы — куу туман,
Албаты жүзи — кызыл өрт болтыр.
Азулуда ат жакшызы анда эмтир,
Эргектүдө эр жакшызы анда эмтир.
Аттаг артык Кызыл-Жеерен
Ат чакыда мында турат.
Кунан-Куланы көрөлө,
Чакыны айланып, оқырана берет.
Курман-Таажы Кунан-Куланы
Кызыл-Жееренле коштой буулады,
Эки ат таныжып, жытажа берди.
Курман-Таажы басып барып,
Ак өргөбөниң алтын эжигин
Ача тартып, кире берди.
Кыйан-Ару оны көрөлө,
Жалаң болгон алаканын
Жайа тудуп эзендешти,
Жарым кайа жаактарынан,
Жаба тудужып, окшошты.
Төр бажына отургылап,
Жыргалга экүлөп кириже берди.
Айакла аракы келгенде,
Антара тудуп ичип турат,
Көнөклө аракы келгенде,
Көнкөрө тудуп ичип турат.
Кыйан-Ару ла Курман-Таажы
Экү куучындажа бердилер.

Эскиде айдышпаган сөстөрүн
Эмди айдыштылар,
Озогыда айдышпаган сөстөрүн
Ойгортуп куучындадылар.
Курман-Таажы көрүп отурза,
Сагыскан-Өлө атту
Сагыскан-Бөккө,
Темир-Боро атту
Темир-Бөккө.
Жерден чыккан
Жеекенек-Бөккө
Ай-Каанның жангыс кызын
База кудалап келген эмтир.
Арга жокто Ай-Каан мынайда айдат:
«Төрт кижги кудалап келди,
Төрт башка баланы кезип,
Канайып олорго үлөп берер.
Маргаан эдедим — деди. —
Маргаанды алган кижиге
Баланы ого берер — деди. —
Баштапкы маргаан мындый болзын:
Аттар жарыштырар.
Ак тайганың колтугында,
Ак көлдин жаказында
Ак чечек бар.
Оны озо үзүп экелген кижги
Маргаанды ол алзын» — деди.
Канча алып, канча албаты
Маргаанга жөпсингилеп,
Оног ары аракылай бердилер.
Курман-Таажы ла Кыйан-Ару
Аайы жок көп ичкилеп,
Экилези жыгылдылар,
Калың уйкуга кире бердилер.
Ол өйдө канча алып, канча калык,
Жети башту Желбеген кожо
Жарыш эдип жүре бердилер.
Артып калган эки ат—
Кунан-Кула ла Кызыл-Жеерен —
Шыңкылдада киштеп,
Ай-Каанның чакызын айландыра
Ат каптыргаа жетире чапчыды,
Же Курман-Таажы ла Кыйан-Ару —
Эки алып ойгонбос болды.
Оног Курман-Таажы ойгонды.
Айландыра көрүп турза,
Ол жерде бир де кижги жок,
Ончозы жарышка жүре бертир.
Кунан-Кула ла Кызыл-Жеерен

Ачынып, айдадылар:
«Je бу кайтаар, бӱгӱн бӱ, тирӱ бе?
Канча калык жарышка жүре берди,
Жол ортодон бӱдӱ бердилер,
Жангыс бис артып калдыбыс» — дешти.
Кызыл-Жеерен айдат:
«Капшай мени божодыгар,
Мен барадым» — дийт.
Кунан-Кула айтты:
«Акыр, сен једижип болбос болорын,
Мен барайын» — деди.
Анайда турганча,
Бир уулчак јӱгӱрип келди,
«Адыгарга мен минейин» — деп сурады.
Кунан-Кула «кем јок» — деди, —
Эдим менин изизин деп, —
Эки кумакту таар артып беригер.
Бу бала мениле атанзын,
Алмас болот бычак
Колына туттургузып беригер» — деди.
Кунан-Кулага Курман-Таајы
Эки кумакту таар артып берди,
Ол баланы миндирип,
Алмас болот бычакты
Колына туттургусты,
Эр бала элес эдип жүре берди.
Анча-мынча болбоды,
Кунан-Кула балага айтты:
«Ээ, балам, эдим изип келзе,
Эки кулак тӱзинен
Ак кӱбӱк чыгып келер.
Ол тужунда таарды јара кес,
Толгомолду кайыш камчыла
Јалмажымды јара сок» — деди.
Онон ары Кунан-Кула уча берди.
Ак тумандый јайыла берди,
Аккан суудый сунуй берди.
Онойып јӱрӱп отурза,
Ончо калыктын кийининде
Јети башту Јелбеген
Кӱк буказына минген
Салып ок отурды.
Кунан-Кула эмди болзо
Кӱк букалу Јелбегенди
Коштой бӱдӱп отурарда,
Уулчак јайылып келип,
Кӱк буканын ичин
Бычакла јара тартып ийди.
Јелбеген эмди јойу јӱгӱрди.

Онон ары Кунан-Кула
Канча калыкты бӱдӱп турды.
Жол ортого јеткендери де,
Жол ортозынан бӱткӱндӱри де бар эмтир.
Уулчак эмди кӱрӱр болзо,
Кунан-Кула айгырдын
Эки кулагы тӱзинен
Ак кӱбӱк чыгып турган эмтир.
Уулчак алмас болот бычагыла
Эки таардын тӱбин јара кести,
Кумагы тӱгӱле берди.
Кунан-Кула бу тушта айтты:
«Ээ, балам, эдим изип келт.
Ыйык јалдан бек тудун,
Эзинге чачылдын.
Эки кӱзин јумуп ал,
Качан «кӱр лӱ» дезем, «кӱр» — деди.
Онон ары Кунан-Кула
Шуургандый шунуй берди,
Салкын кептӱ уча берди.
Аткан октон капшагај барды,
Учкан куштан тӱрген учты.
Уулчак бир билинип,
Бир билинбей јӱрди.
Кунан-Кула ат болзо:
«Эки кӱзин кӱр» — деди.
Эки кӱзин кӱрӱп ийерде,
Кунан-Кула јада тӱшти.
Уулчак аттан тӱшти,
Ак тайганын колтугында,
Ак кӱлдин јарадында
Ак чечекти ӱзӱп алды.
Ойто ло бура соктылар.
Сагыскан-Бӱкӱ, Темир-Бӱкӱ,
Јерден чыккан Јеекене-Бӱкӱ
Учӱ эмди билип ийдилер.
«Аданнын эдин ји! — дешти, —
Келип алган турулар» — деп,
Онон ары барбай,
Ойто бура соктылар.
Кунан-Кула ак ајасла
Мӱркӱт болуп учуп,
Ойто јана салып,
Ај-Кааннын чакызына јетти.
Канча алып, канча калык
Узак ой бӱткӱндӱ,
Ээчий-деечий кийининен келди.
Јелбеген једип келеле, айтты:
«Аданнын эдин ји!

Мениң көк букамның ичин
Будак жара сайбаган болзо,
Маргаанды мен алар эдим» — деди.
Курман-Таажы ла Кыян-Ару
Бир мөрөйдү онойдо алдылар.
Албаты-жон, канча алып,
Экинчи мөрөйдү алар дешти.
Аракыга кире бердилер.
Курман-Таажы ла Кыян-Ару
Айакла келгенин антара тудуп,
Көнөклө келгенин көнгөрө тудуп,
Ичиже ок бердилер.
Бу өйдө Ай-Каан
Экинчи маргаанды жарлады:
«Темене үйдин жыра аткан,
Жалбак күректи жара аткан,
Бай кижинин кажаганын оодо аткан,
Қара тайганы ажыра аткан,
Тегеринин түбинде,
Бай теректин төзинде
Монгол чөбчөйдү чачылта аткан
Кижин маргаанды алар» — деди.
Канча калык «жөп» дешти.
Ак жалаңа жуулышты.
Курман-Таажы ла Кыян-Ару
Эзиреле, уйуктап калтыр.
Эки ады олардың болзо
Шыңкылдада киштеп турат,
Қара жерди чапчып турат.
Канча ой өткөндө,
Курман-Таажы ойгонды,
Кыян-Аруны жайкай берди.
Айдып турганы мындый болды:
«Бу кайттын, уул?
Өргөө ичинде эмди болзо
Бир де кижин жок эмтир» — деди.
Алтын эжикти ачып көрзө,
Маргаан кажы жерде баштала бертир.
Жаан улустан төмөн адар ба,
Жаш улустан өрө адар ба? — деп, —
Албаты шүүжип турган болтыр».
«Жок, жаан улустан төмөн атсын,
Мен ончозынан жаан учун
Озо мен адатан учурлу» — деп,
Желбеген күлүк кыйгырат.
Жарчаа жаазын тартып келет,
Кулузун оғын сала берет,
Шаалап туруп атты.
Темене үйдин жыра атты,

Жалбак күректи жара атты,
Бай кижинин кажаганына
Огы кадалып калт.
Оны көргөн Желбеген айдат:
«Адагнын эдин жи!
Жаам чыктып калтыр,
Оноң башка маргаанды мен алар
эдим» — деп.

Оноң канча калык атты.
Аткан окторы олардың болзо
Қара тайгага жедип те турат,
Қара тайганы ажып та жадат.
Саңгыскан-Бөкө атканы
Жол ортодон өдүп болбой,
Огы жерге түжүп калат.
Темир-Бөкө атканы
Жол ортодон өдө берет,
Огы жерге түжүп калт.
Жерден чыккан Жеекенек-Бөкө
Аткан огы бай терекке
Жедип-жетпей түжүп калды.
Эмди Кыян-Ару
Курман-Таажыга айдат:
«Күчке сен артык бүткен,
Адарга мен артык бүткен,
Мен адып көрөйин» — деди.
Сегис текпелү темир жаага
Тынду оғын сала койды,
Эки жарын бириккенче тартты,
Бай теректин төзинде
Монгол чөбчөйгө чике шаады.
Ок бажынан ат ойноды,
Эргек төстөн ыш чойилди,
Бай теректин төзинде
Монгол чөбчөйдү чачылта атты.
Тынду огы оноң ары
Агаш-ташты өртөп,
Ал тайганы өдүп, жүре берди.
Кызыл-Жеерен ады болзо
Октын кийининен сүрүже берди.
Алтай үстин алты айланып,
Жердин үстин жети айланып,
Жүк арайдан тудуп алды:
«Бу сен кайттын? — дейт. —
Киреелеп атсаң кайдар?
Кунан күчим түшти,
Кулун эдим ага берди,
Жүк өлбөрдөн жедип туттым» — дейт.
Ай-Каан айтты:

«Мөрөйди алган киж
Алтын-Чечек баламды
Алгай ийзе» — деди.
Сагыскан-Бөкө, Темир-Бөкө
Жекек-Бөкө айттылар:
«Эмди мөрөй слердин болды,
Сон мөрөй бистин болор,
Акыр, сакып алыгар» — дешти,
Качып атангылады.
Ай-Каан чыгып барала,
Алтын тайга колтугында,
Ак талайдын жаказында,
Алтын байзын ичинде
Жажырып койгон балазын,
Алтын-Чечек кызын,
Ак-Сары атка миндирди,
Эки келин көдөчилү
Жетирип келбей канайтты.
Ары көрзө, ай жаркынду,
Бери көрзө, күн жаркынду болтыр,
Кыйан-Аруга тутгурып берди.
Он колынан тудужат,
Он жаагынан окшожат.
Ай-Каан айдат:
«Кара жаңыс баламды
Кижиге эмди беретенде,
Эли-жоныма ыргал эдетем,
Албатыма той түжүретем» — дийт.
Эли-жонын жууп ийди,
Тайга кептү эт кайнатты,
Талай кептү арака жууды,
Жети конок ыргал этти,
Тогус конок той түжүрди.
Той божогон согында,
Эли-жоны эмди болзо
Тарап-таркап бардылар.
Кыйан-Ару ла Курман-Таажы
Кайын ада журтына
Тоолу конок жаттылар.
Онон эки алып эрмектешти.
Курман-Таажы айтты:
«Же, сен эш-нөкөр таптын.
Эм меге база табар керек — дийт. —
Күн-Кааннын кызын
Күмүш-Тананы барып алтам» — дийт.
Кыйан-Ару кожо баратам деди.
Атанарга жепсендилер.
Кайын адала жакшылажып,
«Олбөй жүрзеес, качан бирде

Келип барарыс» — дештилер.
Онон аттарына мингилеп,
Атанып ийдилер.
Жолой Кыйан-Ару
Алтын-Чечек эмегенин
Ары-бери экчеп ийди,
Алтын жүстүк эделе,
Ак-Сары онын адын
Ат кажыгы эделе,
Он карманына салып алды.
Агын сууларды кече бердилер,
Ак тайгаларды ажа бердилер.
Күн-Кааннын жерин көстөп,
Тыг удабай, жедип келдилер.
Күн-Кааннын байзын
Айландыра көрзө,
Ат чакыда — ат жакшызы,
Айыл ичинде — эр жакшызы
Мында жуулып калган эмтир.
Эжигин ачып киргилезе,
Сагыскан-Бөкө, Темир-Бөкө,
Жердег чыккан Жекек-Бөкө
Күн-Кааннын кызын
Кудалап келген мында отурат,
Куда жолун куучындап отурат.
Күн-Каан төр бажында
Төртөн айу терезин төжөнгөн,
Күлөр канза танкылаган,
Күркейген отурат.
Курман-Таажы ла Кыйан-Ару
Төр бажына өдүп,
Күн-Каанла жакшылашты.
Күн-Каан сурады:
«Көзбөр отту, көксбөр канду,
Кажы жердин алыптары?
Ады-жолыгар кем эди?
Кажы алтайга ууландыгар?» — деди.
Курман-Таажы каруун берет:
«Ачылар-жабылардын ар жанында,
Жетен тайга ажыра жаткан,
Жетен талай кечире жаткан
Ак-Бий деп киж адам эди.
Бойымнын адым болзо
Кунан-Кула атту
Курман-Таажы эдим.
Кызыл элик туштаза,
Адайын деп жүрген эдим,
Кыс бала көрүнзе,
Алайын деп жүрген эдим.

Тилимле куда болуи,
 Тизеемле күйү болуп,
 Тостың кыбындый,
 Торконын јигиндий,
 Төрбөн-тугаан болорго
 Јүрген кижиге эдим — деди.—
 Кожо јүрген нөкөрим —
 Кызыл-Јеерен атту
 Кыян-Ару карындажым болор» — деди.
 Байагы үч кезер болзо
 Отурган јеринен туруп чыктылар:
 «Адагнын эдин ји! — дешти.—
 Курман-Таајы ла Кыян-Ару
 Јер үстинде барда,
 Кижиге эш табатан јер јок эмтир.
 Акыр, сагып алыгар» — дейле,
 Качып јүре бердилер.
 Курман-Таајынын кара тажуурын
 Күн-Каан колына алды,
 Айдып турганы мындый болды:
 «Азырап алган кызымды
 Мындый јакшы кижиге бербегенде,
 Кандый кижиге беретен?
 Мындый јакшы уулдан ичпегенде,
 Кандый эрден ичетен?» — деди,
 Кара тажуурды тудунып,
 Алтын чөбчөйгө уруп ичет.
 Онойып озор отургажын,
 Күлер тайга колтугынаң
 Күмүш-Тана деп кыс бала
 Күмүш-Күрен атту,
 Эки бала көдөчилү,
 Ары көрзө, ай кеберлү,
 Бери көрзө, күн кеберлү,
 Солонгый кабакту,
 Кызыл јараш чырайлу болтыр.
 Алган эки шагкызы
 Арка түжүре јайылган,
 Бежен эки шагкызы
 Белин түжүре согулган,
 Бойы једип келбей кайтты.
 Курман-Таајы удур басты.
 Он колын туда берет,
 Он јаагынаң окшојот.
 Күн-Каан ајдат:
 «Јаңыс баламды кижее беретенде,
 Эл-јоныма јыргал эдетем,
 Албатыма той түжүретем.
 Ончо калыкты јуузын» — деди.

Эли-жонун ончо жууп,
Тудам жетпес жуулудан,
Булут кептү казылудан өлтүрди,
Тайга кептү эт туурады,
Талай кептү аракы жууды.
Жети конок жыргал этти,
Тогус конок той түжүрди.
Той божогон сонгында,
Эл-жон тарап-таркады.
Курман-Таажы кайын адада
Анча-мынча жүреле, айтты:
«Жер ортозы ыраак эди,
Жерим-суум узак эди,
Карган-тижен ада-энем арткан,
Ээзи жок малым арткан,
Жери-журтыма атанар турум» — деди.
Алган эжиле экү
Атанарга тергенип ийди,
Ада-энезиле жакшылашты.
Эмискен энези эмди болзо
Кара кайчы алып берди,
«Менин берип жатканым бу» — деди.
Адазы тура жүгүреле,
Ак нокто алып берди,
«Менин берип жатканым бу» — деди.
Азыраган кызы алып алды.
Онон Күмүш-Тана айтты:
«Тар карынга жатыргыскан,
Тату эмчек эмискен энем,
Ада жаштаң азыраган адам,
Мен слерден бир неме сурайын,
Угараар ба, адам-энем?» — деди.
Адазы болзо айтты:
«Айтсаң, уккайыс» — деди.
«Бисте түктү баштык⁴ бар,
Оны сурайын деп санангам» — деп,
Кару кызы онойып сурады.
Айдарда, ада-энези
Балазы жаар көрүп, каткырышты,
Кайа көрүп, ыйлашты.
Түктү баштыкты энези
Тура жүгүрүп, алып берди.
Курман-Таажы ла Күмүш-Тана
Атанып жүре бердилер.
Жолой браадып жадала,
Курман-Таажы Күмүш-Тананы
Ары-бери экчеди,
Күмүш жүстүк эдип алды,
Күмүш-Күрен адын экчейле,

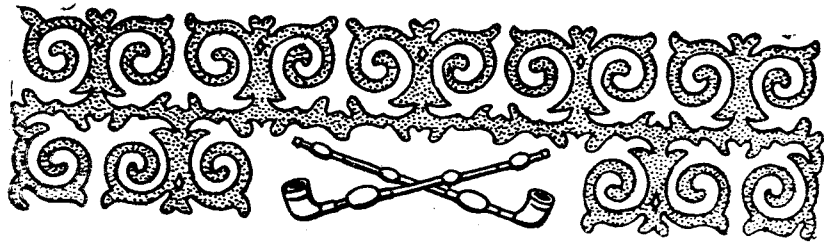
Ат кажыгы этти,
Сол карманга сугуп алды.
Таш жакалу туу-тайганы
Табарганнан ажа бердилер.
Тал жакалу талай-сууны
Кечү бедребей, кече бердилер.
Көс жедер-жетпесте
Камчы сынду кара тайга көрүнди.
Курман-Таајы ла Кыйан-Ару
Кара тайгага чыгып келип,
Ары жанын көрүп турза,
Ат тыныжы — куу туман,
Алып жүзи — кызыл өрт,
Жыда бажы жыш ошкош,
Улдү бажы тош ошкош,
Јети кат черү анда туру.
Сагыскан-Бөкө, Темир-Бөкө,
Јерден чыккан Јеекенек-Бөкө
Јолдо тозуп алган эмтир.
Эки алып көргөн јерде
Ачу-корон кыйгырдылар,
Ама-томо сыгырдылар.
Алмас болот үлдүлерин
Билек төскө жылдырдылар,
Уткул кара жылдарын.
Удура тудуп алдылар,
Канду јууга калыдылар.
Кыйа-тейе маңтаткылап,
Ары өдүп, алтан кижн,
Бери өдүп, бежен кижн
Кыйын-тейин јыккылады.
Өкпө чилеп, кезип јүрет,
Өлөг чилеп, бүрте берет.
Јети конокко јетирбедилер,
Јерде неме артыспадылар,
Узе јуулап чыктылар.
Уч кезер тайга бажынан
Ачу-корон кыйгы салды:
«Черүбисти басканаар,
Эмди бисле согужаар» — дешти,
Тайга бажынан калып түштилер.
Јака бойдон тудуштылар,
Јарын бойдон кабыштылар,
Ат үстинен јайылып келип,
Кабый-тебий тартыштылар.
Курман-Таајы ла Кыйан-Ару
Эки кезерди туткан бойынча,
Кажык чылап, экчеп келдилер.
Кайыш чылап, эреп келдилер.

Уч темдеп көдүреле,
Ак айаска алып чыктылар,
Қара тайгаа арта соктылар,
Қаны-јинин агызып ијдилер.
Јерден чыккан Јеекенек-Бөкөнн
Қайа ташка арта согордо,
Қўнге күйбес күрен таштый,
Айга күйбес ала таштый, јада берди.
Қоолодо кожондоп,
Қүркүреде кайлай берди:
«Менин тыныма јетпезигер,
Мени өлтүрип албазыгар» — дийт.
Курман-Таајы айра минип,
Маңдайына канза кагып,
Таңкылап эмди отурар болды.
Јеекенектин кара эдин
Қыска кезип таштаганда,
Бака болуп, секирип јадат,
Узун кезип таштаганда,
Јылан болуп, жылып јадат.
Бу өйдө Қунан-Қула
Маңтап келген бойынча,
Јеекенек-Бөкөннн өдүгинин
Тогузон тогус чой ылтаңын
Кодоро тартпай канайтты.
Томрак бычак онон түшти,
Јеекенектин тыны эмтир.
Јеекенек-Бөкө айдып турды:
«Өлбөгөн бойым өлөтөн турум,
Барбаган бойым баратан турум.
Мени өлтүреле, ичимди јар — дийт. —
Ичеемди кур эдип курчан — дийт, —
Қардымды бөрүк эдип кий» — дийт.
Курман-Таајы томрак бычакла
Ичин јара кести.
Ичезин төнгөшкө орой сокты,
Төнгөш күйүп чыкты,
Қардын јалбак ташка сокты,
Јалбак таш кайыла берди.
Курман-Таајы айтты:
«Аданнын эдин ји!
Өлүп те турар болзо,
Қара сагыжын ычкынбайтан эмтир.
Қара сагыжынан улам
Таңма өлди — дийт. —
Эмди бис экү болзоос,
Јерн јуртыбыска көндүгели» — деди.
Анан ары алтайын көстөп,
Көндүтип жүргүлей бердилер.

Кен өзөккө келгенде,
Кере-чөйбө желгилейт,
Тал өзөккө келгенде,
Табынча жортуп баргылайт.
Кускун учуп, учына жетпес
Куба чөлдө куйун кептү,
Сагыскан учуп, учына жетпес
Сары чөлдө салкын кептү
Эки баатыр барып жадат.
Канча суу-талай кечти,
Канча туу-тайга ашты.
Алтын-мөңгүн тайгалары
Тенкейжиб көрүнүп келди,
Алтын-мөңгүн талайлары
Жалтыражып көрүнүп келди.
Көрнөш⁵ кептү алтайына,
Көжүнөлү жерине
Жедип келген турбай кайтты.
Ак малы амыр эмтир,
Албаты-жон эзен туру.
Ак-малды, албаты-жонды аралап,
Ак-Бийдин алты үйелү
Алтын чакызына жеттилер.
Ат алатан улузы
Ат чылбырын алдылар,
Колтуктап түжүретен улузы
Колтуктап эмди түжүрдилер.
Ада-энези жагыс уулын
Таныбай, кайкап тургулады.
Курман-Таажы айдып турат:
«Уулыгар таныбай, канайттыгар?»
Курман-Таажы мен эдим.
Жагыс болуп барала,
Экү болуп жандым» — деди.
Ада-энези сүүнижет,
Уулын ла келдин кучактайт,
Оң жаактарынан окшожот.
Ак-Бий сүүнгенине
Атту-чуулу той эдер деп,
Ат-нерелү жыргал эдер деп,
Эли-жонун жууды.
Ыраак улуска бичик ийди,
Жууктарына элчи ийди.
Тайгачаны туураттырды,
Талайчаны жуудырды.
Жүс келин кожончы болды,
Жүс уул бијечи болды,
Ойын-жыргал көндүгө берди.
Эр жакшызы күреш этти,

Ат жакшызы жарыш этти,
Ок адатан солоондор
Адыш мөрйө эттилер.
Жети конок жыргал болды,
Тогуз конок той болды.
Той божогон сонгында,
Эл-жон тарап-таркады.
Алтын-Чечек ада-энезинен
Алган түктү баштыкты кактап ийерде,
Ак малга мал кожолды,
Албаты-жонго жон кожолды.
Аш-курсак, ар-жөбжө көптөй берди.
Курман-Таажы алган үйиле
Амыр-энчү журтай берди.
Кыйан-Ару карындажы
Онын алып-баатыры болды.

КАН-ЖЕЕРЕН АТТУ КАН-ЖЕКПЕЙ

Каннаг кызыл өңдү,
 Кан-Жеерен атту
 Кан-Жекпей деп баатыр
 Журтап жаткан болтыр.
 Кайыр кырга чыккажын,
 Тайанатан онын тайагы жок,
 Канду жууга киргежин,
 Кийетен онын куйагы жок,
 Карызынан онын тудатан
 Баатыры жок бүткен эмтир.
 Алган онын үйи жок,
 Азырап койгон балазы жок,
 Сок жагыскан жаткан болтыр.
 Ак-малы онын болзо
 Арка-тууны айланып турат.
 Алкы-жоны онын болзо
 Ак жалаңда кайнап турат.
 Бир күн Кан-Жекпей
 Кан-Жеерен адын ээртеди,
 Токус колонды толгой тартты,
 Жети колонды жергелей тартты,
 Уч айлана базып ийди,
 Аттын чүмин чүмдей берди,
 Алып-кезер Кан-Жекпей
 Алтын-көб тонын кийди.
 Алтан кулаш ай кылыжын
 Он колына тудунды,
 Учма-кара жыдазын
 Сол колына тайанды,
 Сегис кат ылтаңду
 Темир өдүгин кийе сокты,
 Уч булунду алтын-сүмер бөрүгин
 Кулак төзине кептей тартты.
 Эмди көрүп турар болзо,

Одус талайдын ол жанында,
 Одус тайганын ары жанында
 Алтын-Боро атту Алтын-Улаа,
 Темир-Боро атту Темир-Улаа.
 Салкын-Боро атту Салкын-Улаа
 Уч баатыр журтаптыр.
 Сок жагыс олардын сыйыны
 Канатту-Боро атту
 Кара-Кадын бала эмтир.
 Жердин үстине жүргежин,
 Күрен-кызыл жаркынга түней,
 Тенери түбине чыккажын,
 Коо-кызыл таңдакка түней,
 Жаражы коркуш бала болтыр.
 Кан-Жеерен атту
 Кан-Жекпей баатыр
 Санаа жеткенди алар деп,
 Салкын кептү учуп ийди.
 Бир алтайга баргажын,
 Тайгага толтура мал турат,
 Жерге толтура жон турат.
 Мында жуулган албатынын
 Бажын билген кааны
 Тарлан-Каан деп кижиге болтыр.
 Ат чакызына түжеле.
 Айылга кирип баргажын,
 «Кайдаар барадын, уул?» — деп,
 Тарлан-Каан сурай берди.
 «Алтын-Боро атту Алтын-Улаа,
 Темир-Боро атту Темир-Улаа,
 Салкын-Боро атту Салкын-Улаа,
 Бу үч баатырдын
 Көстин болзо оды.
 Көгүстин болзо каны,
 Сок жагыс сыйыны
 Канатту-Боро атту
 Кара-Кадын баланы
 Аларга бараткан эдим» — деп,
 Кан-Жекпей айдып турат.
 «О-о чаалда, көөркий,
 Сендий кижинин ады
 Ол алтайга жүрбейтен,
 Сендий бүткен кижиге
 Ол баланы албайтан.
 Амыр тынын алып,
 Алтайына ойто жан» — деп,
 Каан кижиге айдып турат.
 «Олөтөн болзо, мен өлбөрим,
 Жылатан болзо, мен жыларым.

Мен кандый эр,
Мен кандый уул» — деп,
Кан-Жекпей катуланып чыкты.
Эртен тагнын алдында
Кан-Жееренин ээртей сокты,
Атанып барарга жазанды.
Тарлан-Каан оны көрүп,
«Кара жерге базып жүрүп,
Кара бажын жылытканча,
Меге де күйү болгойын» — деди.
«Сенин балаң бала ба,
Сенин тайгаң тайга ба,
Сенин талайың талай ба,
Сенин алтайың алтай ба?
Уч-Улаанын жеринен башка
Кандый да жер дөбөн барбазым,
Уч-Улаанын сыйнынаң өскө,
Кандый да бала албазым» — деп,
Кан-Жекпей мойной берди.
Тарлан-Каан каткырды:
«Канатту-Боро атту
Кара-Кадын баланы
Эжелгенинди көргөйүм» — деди.
Кан-Жекпей атанып,
Канча тайганы ажа берди,
Канча талайды кече берди,
Уч-Улаанын жерине
Жедип келген турбай кайтты.
Эмди көрүп турар болзо,
Айга-күнге сүзүлгөн
Уч сүмер тайга турат,
Атка кечү бербес.
Кара теңис талай жадат,
Тенериге жедип калган
Темир шургу чакы турат,
Жетен жети үйелү
Темир байзын өргөбү турат,
Ого келип баатыр түжет.
Ат чакынын бажына
Кан-Жекпейдин сыны жетпейт,
Алтын өргөбүн айландыра базат,
Эжиги онын табылбайт.
«Айыл эжигин таппай жүрүп,
Мен бу улустын сыйнын
Алып болбойтон кижиге турум,
Ат чакызына жетпей туруп,
Бу улустын күчине
Менин күчим жетпейтен туру» — деп,
Кан-Жекпей санааркады.

Ал-...ага ...и,
Алып бойы карыксынды.
Арга-коргозы чыгып,
Эки конок сакиды,
Айылдан кижиге чыкпады.
Эмди көрүп турар болзо.
Мында журтаган Уч-Улаа
Агдап-куштап сала бертир.
Суунын анын сууга кырат.
Туунын анын тууга кырат
Анчызы коркуш улус эмтир.
Кан-Жекпейдин айылга
Кирер эби табылбады.
Эп-аргазы табылбаста,
Эбирин ойто жанып ийди.
Канча тайга ашты,
Канча талай кечти,
Тарлан-Кааннын жерине
Жедип келген эмди турды.
Оны көргөн Тарлан-Каан
Маказыраганын бадырып болбой,
Сүүнгенин жажырып болбой,
«Аларга сенин барган
Уч-Улаанын сыйны кайла?» — деп,
Сыр каткыла сурады.
«Ат чакызынын бажына
Сыны онын жетпегенин,
Алтын өргөбүнн эжигин
Алып бойы таппаганын
Уйалбай канай айдар» — деп.
Кан-Жекпей эмди болзо,
Алан кайкап тура берди,
Учунда мынайда айтты:
«Уч-Улаанын сыйны
Кача берген ол эмтир.
Жаан жыргалга учурайла,
Тайгага түгөй эт жидим,
Талайга түгөй арагы ичтим.
Айдын-күннүн түштүгүндө
Балык башту кер атту
Монус-Бий деп кижиге
Сыйнын берип ийгилеген эмтир».
Айдып койгон сөзи бар,
Адып койгон огы бар.
Тарлан-Кааннын кызын
Такып эмди аладым деп,
Тидинип айдып болбоды.
Артык арга бар эмес,
Кайран бүткөн Кан-Жекпей

Алты көс жаныңди.
Коолодо кожон салат.
Коштой куштар угуп турат,
Сыбыскыла ойноп турат,
Сыгын-ангдар угуп турат.
Анча-мынча болбоды,
Айылына жанып келди.
Ак-малы эмди болзо.
Амыр турган ол эмтир.
Албаты-жоны ол болзо.
Амыр жаткан ол болтыр.
Алып бүткен Кан-Жекпей
Алтай үстин айландыра көрди,
Жер үстин эбире көрди,
Көскө неме көрүнбеди,
Көгүске неме алынбады.
Одус күнге амырады.
Одус күнге сананды.
Эмди көрүп турар болзо,
Айдын-күннинг чыгыжында
Ай-Каан деп каан журтаптыр.
Алтын-Тана кысту эмтир.
«Оны барып алатам» — деп,
Ойто жорукка атанды.
Тогус бийик тайга ашты,
Тогус терең талай кечти.
Жол бойында буудак жок,
Жоругында саады жок,
Агын суудый жылгыр жүрет,
Аткан октый түргөн барат.
Анча-мынча болбоды,
Ай-Каанның жерине
Жеде келген турбай кайтты.
Ай-Каанның балазы,
Алтын-Тана жаражай.
Ада-энезинин айылында
Отурганын сезип ийди.
Мыны көргөн Кан-Жекпей
Жалаң болгон алаканын
Ай-Каанга жайа тутты,
Кобы болгон колын
Коштой тудуп эзендешти.
Ай-Каан сурап турат:
«Кан-Жеерендү Кан-Жекпей,
Кайда барадың, уул? — деди —
Алтыгы ороонноң чыгала,
Устүги ороонго ууландың ба?
Устүги ороонноң түжеле,
Алтыгы ороонго көндүктинг бе?»

Неге бараткан кижиге сен?
Кандый жорукка жүргөн сен?
Эмезе жуулажарга келген
Жуучыл кижиге болорунг ба?
Айса айылдап келген
Айылчы кижиге болорунг ба?»
«Жуулажарга келген
Жуучыл кижиге эмезим,
Амыр-энчү амадулу.
Айылдап келген кижиге эдим.
Жаан сөстө жажыт жок,
Улу сөстө уят жок.
Тизем менин күйү болорго,
Тилим менин куда болорго
Жүргөн кижиге мен эдим.
Сок жангыс кызаарды,
Алтын-Тана жаражайды,
Аларга амадап келген эдим.
Эби-жөбигерди берзегер,
Эки бойыс жарашсабыс,
Талайга түнөй аракы ичирерим,
Тайгага түнөй эт жидирерим» — деп,
Кан-Жекпей айдып турат.
Мыны уккан Ай-Каан
Эби-жөбин айдала,
Браактагы жонго бичик ийди.
Жууктагы жонго элчи ийди.
Алтан жылга той болды,
Жетен жылга жыргал болды.
Ай-Каан эмди болзо
Көстинг болзо оды болгон,
Көгүстинг болзо каны болгон
Алтын-Тана балазын
Кан-Жекпей баатырга
Берип ийбей канайтты.
Кан-Жекпей баатыр
Жердин үстине жүргезин,
Күрен-кызыл жаркынды,
Тенери түбине чыккажын,
Чанкыр-кызыл тандакты,
Алтын-Тана жаражайды
Ак-Чоокыр атка миндирип.
Алтайын көстөп жанып ийди.
Жер алтайына једип келди,
Тогус айга той этти,
Он айга ойын өткүрди!
Тогус айдын бажында
Той-жыргал токтоды,
Он айдын бажында

Ойын-жыргал божоды.
Тайгага түңгей эт жиилди,
Талайга түңгей аракы ичилди.
Баргаалу жерге мал таркады,
Јодралу жерге јон таркады.
Јаан узак болбоды,
Алтын-Тана абакай
Бир уул бала тапты.
Алып-кезердин балазы
Эки коноло, эне деди.
Алты коноло, ада деди.
Кан-Јеерен атту
Кан-Јекпей баатыр
Јаткан јонго тил этти:
«Јаңы чыккан балама
Јараш ат адаганга
Малымнаг мал берерим,
Јоојомног јоојо берерим.
Јаман ат адаганды
Бажын кезип, будына саларым,
Будын кезип, бажына саларым».
Јардын јайган јаан бөкөлөр
Бир үйелеп јуулдылар.
Јаказы јайылган јамылулар
Бир үйелеп јуулдылар.
Талайга түңгей аракы јуулды,
Тайгага түңгей эт тууралды.
Булут болгон казылуларды,
Буура болгон јалдуларды сойды.
Јети ай өдө берди,
Јаш баланыг адын
Адайтан кижичыкпады.
Бир күн эртен тура
Алтан јаштаг ажа берген,
Ак саамайы саргарып калган
Амаалдай деп эмеген келди,
Сурап турганы мындый болды:
«Јаман ат адайла,
Јастыра куучын бололо,
Кемнинг бажы кезилген?
Јараш ат адайла,
Јаан маргаанда јенгеле,
Сыйды кем алган?» — деди.
«Тайгага түңгей эдибис
Түгенерге једе берди,
Талайга түңгей аракыс
Божоорго једип калды.
Қара јыш албатынын
Таркаар бий једип келди,

Қара жаңыс уулыма
Ат адалбай артып калды» — деп,
Кан-Јекпей айдып турды.
Кан-Јекпейдинг уулына
Ат адалбаганын эмди болзо
Амаалдай эмеген билип алды.
«Кан-Јекпей баатырдың
Қара жаңыс уулы
Тарлан-Чоокыр атту
Тарлан-Коо баатыр болзын» — деп,
Алтан јаштаг ажа берген
Амаалдай эмеген айдып турды.
Қарган эмегеннин адаганы
Кан-Јекпейге јарады.
Ат јакшызы эмди болзо
Тарлан-Чоокыр ат болды,
Эр јакшызы эмди болзо
Тарлан-Коо баатыр болды.
Аттаг јараш ат адаган
Амаалдай деп эмегенге
Ат јакшызын сыйлады,
Айдый-күндий чололу
Ак торко тон кийдирди.
Арка јонног јон бөлиди,
Ак малдан мал берди,
Јыргал мынайда божоды.
Баргаалу жерге мал таркады.
Јодралу жерге јон таркады.
Каан-бийдинг сыйын
Қарган эмеген апарып,
Тапту бай кижидий,
Табыланып јуртай берди.

* * *

Бир күн эртен тура
Қара тайганыг кырынан
Эр-үйгени јепселген,
Эр киймин салынган
Тарлан-Чоокыр ат түшти.
Оны көргөн бойынча,
Тарлан-Коо баатыр айтты:
«Мениг эмди кийетен
Јакалу тон бу болбой,
Мениг эмди минетен
Јалду ат бу болбой».
Тарлан-Чоокыр атка
Табыланып једип келди.
Ат-эрјине эм болгожын
Эр-кажында бичиктү эмтир.

Оны алып кычырар болзо,
 Тарлан-Чоокыр аттын
 Жалынаг ок өтпөс болтыр.
 Тарлан-Коо баатырдын
 Жаказынаг эр тутпас эмтир.
 Амаалдай эмегенниг адаганыла
 Айлу-күндү тегериден
 Амадап түшкен ат эмтир.
 Тарлан-Коо баатыр
 Тарлан-Чоокыр атту болды.
 Көб-куйакты жабынды,
 Көгүс бойго толголды,
 Каа-куйакты жабынды,
 Кара башка толголды.
 Сегис кат ылтагду
 Темир болот өдүк кийди,
 Уч булундап эткен
 Алтын-сүмер бөрүк кийди.
 Алтынла чүмдеп жазаган
 Алтын көб тон кийди.
 Кал черүни кыратан
 Ок-саадагын жүктенди.
 Алып-баатырла чабыжатаран
 Алмас-болот жыдазын алды.
 Айдын-күнниг чыгыжын болзо
 Эмди көстөп жортып ийди.
 Тооспокту тайгалар ашты,
 Тоолоп жетпес талайлар кечти.
 Минген атта сооду жок,
 Алып-кезерде амыр жок.
 Агын суудан жылгыр,
 Аткан октон түрген
 Көндүгип ийбей канайтты.
 Айдын-күнниг алдында,
 Жер-алтайдын талазында
 Бир өзөктиг учына
 Жедип барар болгожын,
 Алтайга толтура мал турат,
 Жерге толтура албаты журтайт.
 «Кандый каанныг малы — деп,
 Кандый баатырдын жоны» — деп,
 Шиндеп турар болгожын,
 Алын тиштери амтыйган.
 Түп тиштери түгенген,
 Кары-жажы једе берген,
 Катан-сөбги божой берген,
 Тарлан-Чоокыр атту
 Тарлан-Каанныг тергеези эмтир.
 Ат чакызына једип барды,

Алтын-мөнгүн өргөбдөн
Тарлан-Каан чыга конды,
«Көзүң болзо отту эмтир,
Көксин болзо канду болтыр.
Көөркий сен, бала,
Кажы жерге ууландың,
Кажы алтайды көстөдін.
Айыл-журтка не түшпейдін?» — деди.
«Мендеп жүрген кижиге эдим,
Темир-Боро атту Темир-Улаа,
Алтын-Боро атту Алтын-Улаа,
Салкын-Боро атту Салкын-Улаа
Уч-баатырдыҥ жерин көстөп,
Барып жаткан кижиге эдим» — деп,
Тарлан-Коо каруузын берди.
«Андый жеткерлү жер дөбөн,
Балам, сен барбазан кайдар» — деп.
Тарлан-Каан айдып турды.
Эки конок куучындашты
Эрмек-сөзүн укпады.
Канду жууны күзөп,
Кайран бойы Тарлан-Коо
Уч-Улаанын жерин көстөп,
Атанып ийбей канайтты.
Көө-куйак табыжы
Кайа-ташка торгулат,
Тарлан-Чоокыр тибирги
Жер-энеге тондолот.
Канча тайганы ажа берди,
Канча талайды кече берди.
Бир алтайдын түбине
Једип келеле, көрүп турза,
Айга-күнге једип калган
Көө-кара тайга туру.
Кырына онын чыгып келзе.
Алтын-Боро атту Алтын-Улаа,
Темир-Боро атту Темир-Улаа,
Салкын-Боро атту Салкын-Улаа
Уч түңгей баатырлардын
Тергеези мында болгон эмтир.
Алтайга толо малы
Астаганы коркуш болтыр.
Кара агаштый албатызы
Корогоны сүрекей эмтир.
Алтан мун черү туттур,
Кунан јаштан өрө малды
Нокто-үйгенге үредиптир,
Јетен мун черү жууптыр,
Јажы-јаандарды эмди болзо

Ок-саадакла жепсептир.
Алтай жердин түштүгінде
Албан жууны баштаптыр,
Ак малын болгожын
Кожо айдай бертир.
Албаты-жонун болгожын
Албанбыла апартыр.
Алдынаг барган малы
Олбонин отоп барыптыр,
Кийининенг барган малы
Тобрагын жип барыптыр.
Алдынаг барган жоны
Агажын кескен болуптыр,
Кийининенг барган жоны
Тонбжин одурган болуптыр.
«Кандый кааннын журтын
Жуулаарга былар барган.
Кандый кааннын жезезин
Жемирерге былар атанган» — деп,
Тарлан-Коо баатыр
Алаң кайкап тура берди.
Туйук мөнгүн турнабайын
Туткан жерде өрө көдүрди,
Жер-тегеринин түбин
Бириктире тартып, аыктай берди.
Анайып көрүп тургажын,
Айдын-күннин чыгыжында,
Алтын тенгис талазында
Балык башту кер атту
Моңус-Бий деп баатырды
Жуулап турган улус эмтир.
Канду жууга алдырткан
Моңус-Бий деп баатырдын
Кара жаңыс болушчызы
Кара-Күрен атка минген
Канжо-Бий деп кижин эмтир.
Кайыр тууга чыккажын.
Моңус-Бийдин тайагы болуп,
Канду жууга киргежян,
Моңус-Бийдин куйагы болуп,
Бүткөн баатыр ол эмтир.
Оноң ары аыктап турза,
Уч-Улаа баатырлар
Канду жууга кирип калтыр,
Катан-чакка туштап калтыр.
Канжо-Бий ле Моңус-Бий
Ал-санаага түжүп калган,
Аргаларын таппай турат.
Эрдин каны бу алтайда

Эр тизезине једип калтыр,
Аттын каны бу алтайда
Ат тизезине једип калтыр.
Канду жуу башталыптыр.
Катан чак болуптыр.
Уч-Улаа баатырдын
Бери болгон јериненг
Бежен кижин јыгылат,
Ары болгон јериненг
Алтан кижин кырылат.
Моңус-Бийдин черүзин
Эт кеберлү кезип јат.
Кеен јараш журтын
Кемирчек чилеп оодып јат.
Мыны көрүп турала,
Тарлан-Чоокыр силкинди,
Ай чыгардын алдында
Тан-Чолмон јылдыс болуп,
Тенгери түбинде тура берди.
Тарлан-Коо силкинди,
Алтын-боро шонкор болуп,
Айдын-күннин алдыла,
Ак тенгеринин түбиле
Аткан октый уча берди.
«Кары-јажы једип калган,
Катан-сөөгин божой берген.
Канду жууга алдырткан,
Камык черүзин кырдырткан
Канжо-Бий ле Моңус-Бийге
Кандый да болзо болужар» — дейле,
Тарлан-Коо баатыр
Тенгеринин түбиненг
Темир октый шунуп түшти,
Көө-куйагын кийе сокты,
Баатыр бойы тура түшти.
Ал санаага түжүп калган
Экин баатыр үн алыжып,
«Кажы алтайдан келген,
Кажы ороонго бараткан
Баатыр эдин сен?» — дешти.
«Уч-Улаа баатырлардын
Сок жаңыс сыйнын,
Канатту-Боро атту
Кара-Кадын баланы.
Сөстбөргө келген кижин эдим.
Једип келер болгожым,
Уч-Улаа баатырлар болзо
Канду жууны баштап,
Кара албатыны кыйнап,

Амыр јаткан бойыгарды
Ал-санаага тўжүрип јат.
Мыны көргөн бойынча,
Кайыр тууга чыксагар,
Тайагаар слердин болойын,
Қанду јууга кирзегер,
Куйагаар слердин болойын — деп. —
Болужарга келген мен эдим» — деп,
Тарлан-Қоо айдып турат.
Мыны уккан Монус-Бийдин
Ал-санаазы жарый берди,
Арыган сыны жеңиле берди.
Шылтагы јок јуу баштап,
Шыра тапкан таңмаларды
Омөлөжип јуулаар деп,
Уч баатыр јөптөжип алды,
Уч-Улааның черүзиле,
Учы-бажы јок тартыжа берди.
Јыл бажы јылыжып өтти,
Ай бажы айланып өтти.
Эрдин каны ол алтайда
Ээр кажына бу јетти,
Аттың каны ол алтайда
Ат бажына бу јетти.
Эрдин сөбгін көргөндө,
Эзир корумдый болды,
Аттың сөбгін көргөндө,
Арыскан корумдый болды.
Тарлан-Чоокыр эрјине
Эмди көрүп турар болзо,
Монус-Бийдин черүзи
Уч-Улаага чыдашпай турат.
Тарлан-Чоокыр эрјине ат
Күн-түштүктен шунуп тўжет.
Тарлан-Қоо баатыр
Тарлан-Чоокыр адына минди.
Қанјо-Бий баатыр болзо
Қара-Қоңыр адына минди.
Монус-Бий баатыр болзо
Балык башту кер адына минди.
Тарлан-Қоо баатыр
Алтын-Улаа баатырды тутты,
Қанјо-Бий баатыр
Салкын-Улаа баатырды тутты,
Монус-Бий келеле,
Темир-Улаа баатырды тутты.
Алты күн тудушты,
Айдың-күннің алды
Ар-јалбышла курчалды.

Јети күн тартышты.
Јердин үсти болгожын
От-јалбышла бүркелди.
Тогус күннің бажында
Ээр-кашка тепкилеп,
Қара јерге калыгылап,
Јака бойдон кабышты,
Јарын бойдон тудушты.
Алты баатыр тудужып,
Турарда кожо тургулайт.
Јыгыларда кожо јыгылат.
Ол алтайдың ичинде
Қоркушту јаан согуш болды.
Агаш-таш антарылды,
Арка-меес жемирилди.
Ай канатту учар куш
Уйазын таштап качты.
Айры тилдү тындулар
Ичегенин таштап ырбады.
Турган агаш тура сынды.
Јаткан агаш јада анганды.
Бир өзөкти өрө болзо,
Бука болуп сүзүжип барадат.
Бир өзөкти төмөн болзо,
Буура болуп тизележип барадат.
Қайра-мыйра тартыжып,
Қайа-ташка тийгилейт.
Түре-тере тартыжып,
Тизе бойго јеткилейт.
Тогус јылга согуш болды,
Тобракка неме түшпеди,
Јети јылга тартыш өтти.
Јерге неме түшпеди.
Анча-мынча болбоды,
Тарлан-Қоо баатыр болзо
Алтын-Улаа баатырды
Бир темденип көдүреле,
Тизе бойго сокты,
Эки темденип экелеле,
Қурлаа бойго сокты.
Өрө кейге көдүреле,
Қыртыжы јок кара тайганың
Қолтугына јапшыра сокты.
Қабырғазын қайра тепти.
Алтын-Улаа баатырдың
Аккан каны талай болды,
Арыскан сөбги тайга болды.
Тарлан-Қоо баатыр
Эмди көрүп турар болзо,

Салкын-Боро атту
Салкын-Улаа баатырла
Канжо-Бий баатыр
Тудушканча мында турат.
Тарлан-Коо баатыр
Салкын-Улаа баатырды
Жака бойдон келип тудат,
Жарын бойдон кабыжа берет.
Анча-мынча болбоды,
Тарлан-Коо баатыр
Салкын-Улаа баатырды
Ак айаска алып чыгат,
Арка-мойынын үзе согот.
Көк айаска көдүрүп чыгат,
Көкси-бажын оодо согот.
Экинчи жеекти базала,
Эбирип кайра эмди көрди.
Монус-Бий баатыр
Темир-Улаа баатырла
Тен тартыжып мында турат.
Тарлан-Коо баатыр
Жүгүрүккө жедип келди,
Темир-Улаа баатырдын
Көксинен тутты,
Канжо-Бий баатыр
Келтей будынан тутты,
Монус-Бий баатыр
Экинчи будынан тутты.
Кабыргазын кайра тепти,
Омыртказын оодо сокты.
Темир-Улаа баатырдын
Окпозинен кан төгүлбеди,
Өзөгинен тын чыкпады,
Эргекче де эт үзүлбеди,
Калбакча да кан төгүлбеди,
Аңданып жадар болды.
Оны көргөн үч баатыр
Кайкажып эмди тура берди.
Үч конгон кийининде
Үч тайганын ары жанында,
Үч талайдын ол жанында
Балык башту Кара-Кердин
Киштегени угулып келди:
«Калак-корон, Монус-Бий.
Эмди барып атпазан,
Жеген кааннын тергезин
Айландыра уча ол берер.
Жедип оны тудатан
Чагым менин жетпей жат.

Эмди барып жетпесен,
Менин күчим ого жетпес» — деди.
Монус-Бий баатыр
Салкын сары саадагын
Энгир бойдо тартала,
Эрген бойдо божотты.
Жаа бажынан болгожын
Жалбыш от жайылды.
Ок бажынан болгожын
От-жалбыжы чөйилди.
Темир-Улаа баатырдын
Темир-Боро адын
Талортозынан үзе атты.
Балык башту кер ат
Темир-Боронун көксин
Туйгагыла жара чапчыды.
Үч оосту алтын кайырчак
Алдына онын келип түшти.
Монус-Бий баатыр
Алтын кайырчакты жара сокты,
Үч камдунын балазы
Онон чыгып келбей кайтты.
Үч-Улаа баатырлардын
Кыйылып өлбөгөн тыны,
Кызарып агатан каны
Мында болгону жарталды.
Алдындагы эки баатыр
Чала өлгөн ол болуптыр,
Өзөктөри тынду эмтир,
Окпөлөри канду эмтир.
Үч камдунын балазын
Өлтүрүп ийген кийининде
Үч-Улаа баатырдын
Өзөк-бууры үзүлө берди,
Өлбөс бойлоры өлүп калды.
Олорды тиргизер арга жок,
Жада бербей канайтты.
Аккан каны талай болды.
Арыскан сөөктөри тайга болды.
Үч тайганын ары жанында,
Үч талайдын ол жанында
Алтын-Боро ло Салкын-Боро
Тындары кыйылып, өлүп калды.
Калапту жаан жуу баштаган,
Камык албатыны кырган
Үч жутпа баатырдын
Кара баштары базылды.
Канду жуузы токтоды.
Кары жаштары жеде берген,